

studiu⁷⁸ în care se arată că schimbări ale limbii la nivelul fonetico-fonologic impun intervenția a două tipuri de factori: naturali și formali. Valorificând teoria lui Humboldt conform căreia schimbarea fonetică este supusă unui principiu organic și altuia intelectual, autorul studiului afirmă că formalul in-formează continuu naturalul. Procesele fonetice naturale, corespondente ale unor tendințe universale naturale reprezintă acte de natură să producă schimbări în limbă, mai ales când se suprapun unor tendințe universale formale dar și de natură să acționeze, pînă la un anumit punct, în mod coercitiv asupra acestor tendințe formale. Pe de altă parte, însă, și acestea din urmă au capacitatea de a selecta și impune anumite tendințe naturale, chiar de a cere și impune doar realitatea unora dintre acestea.

Dacă termenul *fonologic* sau *fonematic* nu ar avea o istorie a sa, o încărcătură de sens bine definită, probabil că ar putea fi acceptată valoarea propusă de S. Pușcariu. Întrucît faptul acesta nu este posibil și avînd în vedere că, fie conștient, fie inconștient, procesul transformării sunetelor este unul de natură fonetică, distincția va trebui să urmeze o altă cale.

Pentru a păstra opoziția teoretizată de S. Pușcariu, în continuare se va vorbi despre *evoluție fonetică* și *înlocuire fonologică*.

2. Palatalizarea labialelor. Distribuția cazurilor. O distincție în ceea ce privește modul de manifestare a fenomenului de substituție și temeiurile sale etimologice evidențiază, în principal două situații. Întrucît cea care interesează, și din al cărui unghi sînt examinate faptele, este perspectiva diacronică, trebuie diferențiate contextele din vechea română literară, în care nu apar, precum astăzi, sunetele în cauză (consoane palatale) în mod justificat din punct de vedere etimologic — deși ele pot apărea în unele graiuri —, de situațiile în care eliminarea acestora (a consoanei palatale) a reușit. Interesează așadar, studiul formelor în care, din perspectivă etimologică, trebuie sau ar trebui să apară consoane palatale ca rezultat al evoluției fonetice, și din care, ca

⁷⁸Urișescu *Changement*.

rezultat al unor procese conștiente, s-a încercat, sau s-a și reușit, eliminarea și înlocuirea acestora cu consoană labială.

2. 1 Grai / dialect literar, limbă literară. Distincția evidențiată de G. Ivănescu⁷⁹, între limba literară și graiurile populare, impune ideea că acestea din urmă sînt supuse unui determinism natural, de ordin material, evoluția fonetică de aici fiind determinată de modificările și adaptările bazei de articulație, în vreme ce norma literară se supune unui determinism social, de ordin cultural-spiritual. Dacă în graiuri se petrec evoluții fonetice care duc la transformări (în urma acțiunii legilor fonetice), în limba literară, pe lîngă fenomenul selecției, poate cu ponderea cea mai însemnată, se produc modificări fonologice care conduc la înlocuiri conștiente (prin aplicarea unor legi fonologice) — fapt valabil nu exclusiv în epocile de formare a limbilor literare. Distincția lui G. Ivănescu, la care se poate adera în totalitate, este continuată, într-o formulare de o mare limpezime, de I. Oprea⁸⁰ care, după ce observă că pentru limba literară veche nu se poate vorbi de *normă* ca rezultat al sancționării printr-un for cultural, ci doar ca produs al imitației și obișnuinței, caz în care ar trebui să se vorbească de *model* sau de *cutumă*, arată că „modelele fac parte din sistem și pot crea în cadrul lui microsisteme ordonate; norma sancționează un aspect din cadrul sistemului și-l declară corect în mod unic” (*loc.cit.*). Marea deosebire constă în aceea că „Modelul se bazează de obicei pe analogie (manifestată spontan), dar poate fi furnizat și de o limbă străină, norma are în general în vedere corelarea unui număr foarte mare dintre elementele limbii” (*ibid.*). Situația din limba literară veche, unde se constată lipsa unei coerențe, chiar în interiorul aceluiași text, în care totul pare permis, este așadar consecință a lipsei unei norme reale și a stadiului primitiv în care acționa imitația (mai mult sau mai puțin

⁷⁹În *Storia*. V. și cele spuse de același savant în *Istoria* p. 13-15. De asemenea, v. GD, p. 27, unde se deplînge faptul ca „istoricul limbii române nu face distincția (fundamentală) între evoluția spontană a limbii de la nivelul dialectelor (graiurilor) și evoluția ei normată la nivelul scrisului literar”.

⁸⁰În *Terminologia filozofică românească modernă*, Editura Științifică, București, 1996, p. 39-40.

conștientă), a forței de a se impune unui model. Asemănarea cu situația din vorbire nu poate trece neobservată, mai ales dacă se are în vedere că aceasta era cea care, de cele mai multe ori, se constituia în model. Schimbările sînt acum efecte ale manifestării bazei de articulație, însă, nu ele stau în prim plan, ci generalizările uniformizante, care sînt mai cu seamă analogice, ca urmare a imitației, produse oarecum subconștient⁸¹. Ceea ce caracterizează asemenea perioade rămîne totuși forța de conservare și consolidare a limbii⁸².

În perioade mai recente, vorbitorul cult acționează diferit de cel neinstruit căci el se supune conștient normei pe care o adoptă astfel, fiind mai mult un imitator al modelului oferit de norma literară, în vreme ce vorbitorul unui grai, supus evoluțiilor fonetice, acționează oarecum entropic. Reacțiile acestuia din urmă, cînd vor fi determinate de diferențele dintre norme și cînd acesta va vrea să imite norma cultă, vor indica faptul că, în adevăr, el nu imită, ci recrează analogic⁸³.

⁸¹Cf. și Jean Paulus, *La fonction symbolique du langage*, Bruxelles, 1969, nota 2, p. 32: „l’analogie n’est consciente qu’en un sens relatif, n’excluant pas la pénombre de la conscience et s’opposant seulement au caractère psychologique des lois phonétiques”; v. și trimiterile de acolo.

⁸²V. Schick, p. 294.

⁸³V. și S. Pușcariu, DR V, p. 784-788, unde se susține că cei instruiți „rezistă” analogiei, astfel că ei impun în limbă forme neasemănătoare, dar care sînt familiare simțului lor lingvistic. De unde se poate deduce că fiecare are deprinderea normei sale și acționează conform unei logici interne a acesteia. Același învățat arată că: „*simțul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr’o aplicare riguroasă și o generalizare a morfonemului, pe cînd la omul cult mai ales printr’o trebuință de analiză precisă și printr’o tendință de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale*”, *Morfonemul*, p. 239 (s.a.). Aceste afirmații, trebuie corelate cu opiniile lui Quintillian care, după ce stabilește că principiul — unul dintre elementele pe care se bazează limbajul — este dat de analogie și, uneori, de etimologie, atrage atenția că analogia nu reprezintă un element aplicabil în orice situație, deoarece, de multe ori, se află în contradicție cu sine (Quintillian, vol. I, p. 74). De aceea, este fundamentală precizarea autorului latin: „Într-adevăr, cînd oamenii au fost creați, analogia nu a căzut din cer să dea formă vorbirii, ci ea a descoperită după ce oamenii au început să vorbească și după ce s-a observat în limbă în ce fel se termină cuvintele. Așadar ea nu se sprijină pe reguli, ci pe exemple; și nu este o regulă a vorbirii, ci un rezultat al observării ei; astfel încît însăși analogia își are originea în uz” (Quintillian, vol. I, p. 75).

Așadar, acest vorbitor are în vedere un model dintr-o altă normă, însă modelul de acțiune și de transfer rămâne orientat după norma sa și după formele de aici. Faptul acesta se poate întâmpla și în limba literară, mai cu seamă în perioada de formare a acesteia. S-ar putea explica astfel exagerări precum cele care apar ca reacții retractile în fața palatalizării labialelor: *arhambil* pentru *arhanghel*⁸⁴, *libian* pentru *lighean*⁸⁵, după modelul: *albie*, *albină* devin *alg'ie*, *alg'ină*, atunci corect nu este ..., ci..., sau, după modelul *fier* > *h'ier*, tot în graiuri, poate apărea *ierarf*⁸⁶ pentru *ierarhi*. Aceste forme prezintă corespondente în norma literară, având fonetisme ce par vorbitorului neinstruit ca provenind în urma palatalizării labialelor, fenomen repudiat din norma literară.

În perioada primelor texte românești, în limba română se manifestau, în grad ridicat, confuzii datorate ciocnirii și interferențelor diferitelor norme (și acestea destul de oscilante în interior), care prezentau variații date de diversitatea din graiurile populare pe care dialectele literare⁸⁷ se întemeiau⁸⁸. Procesul de literarizare cere selecție, selecția conștientă, orientată, putând genera (cum se întâmplă adeseori) fenomene de hiperliterarizare. Multe „contradicții” din textele vechi se pot rezolva cu ajutorul acestei explicații, cauzele unor schimbări aflându-se în acțiunea altor principii decât cele de ordin strict fonetic. Fenomenul hiperliterarizării este generat aici de confuziile din analiza

⁸⁴V. Dumitrăcel *Influența*, p. 176 unde apar și alte exemple.

⁸⁵V. Al. Cristureanu, *Raportul dintre dialectologie și antroponimie reflectat în domeniul poreclelor*, în ALIL, t. XXX (1985), 333-340, 338, unde se relatează cazul unei persoane care operase această schimbare, drept pentru care cei din jur o apelau *Biță* pentru *Ghiță*. V. și Nandriș, p. 227. În ALR, II, h. 292, la ar. (010) pentru *lighean* apare *lyen'e*, *lyen'i*.

⁸⁶Dumitrăcel *Influența*, p. 176. V. și ALR, II, MN [2803], pct. 728 (*trei ierarfi*⁸⁷).

⁸⁷Pentru fundamentarea teoretică a conceptului ‘dialect literar’, explicații și prezentarea critică a teoriilor asupra vechii române literare v. Ivănescu *Problemele*, p. 15-80, apoi BDLR, p. 70-87, ILRL, p. 39-41. Pentru precizări în legătură cu concepția lui G. Ivănescu în această chestiune, v. Al. Andriescu, *Concepția lui G. Ivănescu asupra limbii române literare*, *Postfață* la G. Ivănescu, *Studii de istoria limbii române literare*, Junimea, Iași, 1989, p. 249-263.

⁸⁸V. Arvinte *St.lingv. Ex.* p. 7b-8a, unde se face echivalența *amestec de forme* — *amestec de norme*.

contextelor, de necunoașterea sau ignorarea etimologiilor și a evoluției formelor de către respectivii agenți (diferite categorii de scriitori), totul grefat pe trăsăturile unui grai popular care tinde să-și dezvolte un aspect literar, fapt ce se petrece și prin contacte cu alte graiuri, norme paralele care i-ar putea procura acestui aspect în devenire forme (cauză a altor confuzii — datorată anumitor incompatibilități —, în măsura în care și acestea au putut fi luate drept model)⁸⁹. Aceasta este calea către literarizare, dar și către hiperliterarizare, către schimbarea fonologică greșită din punct de vedere etimologic. Ciocnirea fonetic/fonologic creează impresia că, în secolul al XVI-lea, s-ar petrece enorm de multe fenomene fonetice⁹⁰ care parcă stagneră de o mie de ani, când, de fapt, aceste fenomene doar erau puse în discuție, se luptau între ele (oricărui prilej de a aduce în discuție principii și norme fiindu-i permis apelul chiar la elemente și norme revolute), cărturarii încercând să curețe și să construiască o normă coerentă. Lucrul acesta se datorează mai mult faptului că atunci apar, pe hîrtie, deodată, vorbirea vie și tendințele de normare, oarecum creatoare (în sensul diferențierii de stadiul de evoluție atins de nivelul fonetic al limbii vorbite, și de întemeiere de forme diferite, uneori cu adoptarea unor modele din alt dialect literar), dar severe, aparținînd vorbirii îngrijite care, ea însăși, tocmai se edifica. Hîrtia îndemna la reflecție, la antrenarea factorului conștient în procesul lingvistic.

Între negarea conceptului de ‘dialect literar’ și considerarea vechii române literare ca existînd sub forma unei norme unice și relativ unitare, pe de o parte, și ipotezele care se referă la graiuri de tranziție, la copiști, diortositori sau revizori, la straturi de limbă etc., drept cauze ale diferențelor dintre texte, pe de altă parte, se poate avea în vedere o cale

⁸⁹Despre substituție prin împrumut și aplicarea generalizantă a unor forme — cale de creare a unor principii —, v. A. Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, Paris, 1924, p. 9-10. De asemenea, la p. 10, autorul arată că: „en fait, tous les parlers attestés proviennent d'une série de généralisations et de différenciations successives”.

⁹⁰Pe baza datărilor, perioada poate fi restrînsă considerabil, de la jumătatea secolului al XVI-lea pînă spre sfîrșitul secolului următor, cînd circulația textelor, cu alte cuvinte, contactele dintre norme se amplifică.

de mijloc, mai nuanțată. Analiza atentă a textelor poate scoate uneori la iveală câte un scriitor ori revizor care introducea forme care îl trădează ca vorbitor al unei alte arii geografice sau ca mai puțin familiarizat cu aspectul literar. De asemenea, nu se pot ridica obiecții ce ar putea respinge categoric ipoteza mai multor straturi de limbă, după cum, uneori, nu se poate înlătura complet ideea graiurilor de tranziție. Unele dintre acestea sînt realități care pot fi constatate și în epoca modernă. Pe lîngă toate acestea, însă, aceeași analiză arată că se poate vorbi de graiuri în măsura în care se acceptă că una și aceeași limbă, dotată cu o relativă unitate, prezintă diferențe sensibile, în măsură să subîmpartă, din punctul de vedere al lingvistului, un dialect în subdialecte. Fără a rămîne neobservate de către vorbitor, fără a fi minimalizate de acesta, respectivele deosebiri (manifeste la toate nivelurile limbii, dar în grade diferite), nu constituie bariere de netrecut în calea contactelor dintre subdialecte — norme regionale — nici atunci cînd se are în vedere tentativa de notare a lor în scris. Avînd rolul de a vehicula niște conținuturi către persoane absente din spațiul și timpul în care se afla vorbitorul, scrisul se impune și ca o necesitate de a stopa tendințe diferențiatore, cerînd neglijarea anumitor deosebiri. În concluzie, limitele pînă la care merg deosebirile dintre scrieri sînt mult mai restrînse în ansamblu, decît cele care privesc vorbirea. În măsura în care scrierea reflectă vorbirea se poate spune că, aparținînd aceleiași limbi și aceluiași dialect, normele ce decurg din graiuri, prin natura lor intimă nu se puteau fixa la stadii de evoluție prea deosebite, în ciuda unor evoluții care, fără a fi divergente, au apărut ca variații ale aceluiași trunchi comun. În pofida diferitelor încercări, explicațiile de pînă acum nu pot fi satisfăcătoare atunci cînd se referă la cauzele pentru care norma literară reflectată de un grup de texte aparținînd unei anumite zone geografice prezintă în componența sa elemente caracteristice altei norme.

Este revelator, în acest sens, cazul vechilor texte românești. Fie că se au în vedere cauze de ordin diastratic, fie că este vorba despre cauze datorate straturilor textului, acceptarea în text, de către copiii și revizorii secolului al XVI-lea românesc, a două tipuri de fonetisme (*s* velar și muiat, spre exemplu), a unei oscilații așadar, indică toleranța față de anumite forme și, implicit, faptul

că norma nu era fixată. Aceasta putea conduce la acceptarea într-o anumită normă a unor elemente străine acelei norme, chiar în condițiile existenței anumitor constante ale graiurilor și normelor literare. Cu alte cuvinte, ceea ce pentru un anumit grai putea să constituie forma cea mai frecventă, norma acestuia, pentru un altul putea constitui o varietate reperabilă și acceptabilă, eventual cu o frecvență mai scăzută comparativ cu aceea a elementelor care constituiau „norma” sa. Chiar în cazul unui text cu două sau mai multe straturi de limbă, aparținând unor arii lingvistice sau perioade sensibil diferite, deosebiriile dintre „straturi” nu sînt atît de mari încît să conducă la ruperea unității textului. Cel care copia sau revizua un text aparținînd altei norme (velarizantă sau nevelarizantă, invers decît a sa), nu poate fi considerat ca fiind neatent la niște fonetisme care nu ar fi aparținut normei sale, dimpotrivă le-ar fi respectat, în calitate de copist — dacă era fidel anumitor principii — în ciuda contradicției dintre acestea și norma sa. În calitate de revizor, acesta ar fi operat modificările impuse de norma sa. Realitatea textelor arată, însă, că, de cele mai multe ori, cel care scrie aceste texte acționează inconsecvent, atît ca revizor cît și în calitate de copist⁹¹. Totodată, existența modificărilor față de original sau față de copia anterioară, a versiunilor revăzute (ușor de constatat în cazul tipăriturilor, dar al anumitor manuscrise), demonstrează că copiiștii nu erau obedienți față de textul copiat, astfel de modificări fiind o practică frecventă.

Pe de altă parte, o caracteristică observabilă și în norma literară a secolului al XX-lea, și anume, existența dubletelor literare — fapt care, sub aspectul unei norme literare și dintr-o perspectivă riguroasă, este inadmisibil — constituie un fapt care se impune a fi acceptat și pentru textele vechi, cu atît mai mult cu cît el poate fi demonstrat, cel puțin la nivel morfologic. Apariția, în CB, a pluralelor *năpăști* (217/13–14; 300/8) / *năpăste* (343/9) sau, în CP, a dubletului *năpaste* (181/6) / *năpăști* (160/11) nu poate fi trecută argumentat pe seama altor factori. Este de presupus că, și la nivel fonetico-fonologic, același lucru se petrece, în esență, cazurile prin care s-a ilustrat mai sus, fiind rezultate ale unor alternanțe de ordin fonetic. Din cele ce preced reiese că nu se poate cere normei literare vechi o unitate care lipsește și celei actuale. De aceea, tratamentul și interpretarea care se aplică unor astfel de forme, cărora li se caută explicații ce pleacă de la premisa unității interne a dialectelor literare vechi, pînă la a nu se mai putea vorbi despre o normă literară veche, neunitară, diferențiată prin suficient de multe caracteristici, trebuie reconsiderate.

Deși s-au impus ca atare în norma literară, diferite cuvinte constituie forme hipercorecte, rezultate în urma unui fenomen de falsă

⁹¹Nu de puține ori, forme cu ambele fonetisme apar în text, la distanțe foarte mici unele de altele. V. și Densuşianu *Istoria* II, p. 55.

regresiune. Este dificil de precizat cu exactitate în aceste cazuri (ca în multe altele, de fapt) căreia categorii de vorbitori îi aparține regresivitatea.

Un prim exemplu ar putea fi substantivul *movilă*, întrucât etimonul slav, *mogyla*, se pronunța cu fonetismul $-g'$, precum cuvintele românești rezultate din palatalizarea oclusei bilabiale sonore ori a fricativei labiodentale sonore⁹². Această explicație apare la O. Densusianu⁹³, la A. Ciorănescu⁹⁴, la V. Arvinte⁹⁵, fiind acceptată și de alți lingviști români⁹⁶. S. Pușcariu exprimă anumite rezerve față de această interpretare⁹⁷ arătând că hărțile lui G. Weigand indică un teritoriu foarte restrâns pentru zonele în care $v + - > g'$; totodată, *movilă* apare și acolo unde $vin > yin$, așadar, consideră acest savant, mai curînd ar fi trebuit să apară **mobilă*, dacă am fi avut o formă hipercorectă⁹⁸.

La acestea sînt de făcut două observații. Aria în care $v + - > g'$ (exact ca $b + -$) este cu mult mai mare decît considera învățatul clujean, pe baza WLAD. Forme precum *g'in*, pentru *vin*, *g'is* pentru *vis*, *g'iață* pentru *viață*, *g'ițăl* pentru *vițel*, *g'ioarele* pentru *viorele*⁹⁹, *g'ină* pentru *vină*, *șteg'ie* pentru *ștevie*, *păstrăg'* pentru *păstrăvi*¹⁰⁰ pot fi

⁹²V. Ivănescu *Problemele*, p. 212-213. Autorul se raliază aici opiniei lui O. Densusianu, respingînd întîmpinările lui S. Pușcariu.

⁹³*Op. cit.*, vol. I, p. 182, unde sînt menționate forme precum *jin* pentru *vin*, trecerile *mojilă* < *moghilă* > *movilă*, „în regiunea în care v, b precedați de $- = j, g'$ ”.

⁹⁴Care, după ce își începe paragraful etimologic cu „Origen dudosa” consideră totuși că *movilă* provine din *moghilă* fiind „efecto bastante recente de un hiperurbanismo mold.” (sv. *movilă*).

⁹⁵*Op. cit.*, vol. II, p. 6.

⁹⁶V. și Mocanu, p. 186.

⁹⁷V. ELR, p. 84.

⁹⁸O asemenea situație apare în Banat, exemplu care întărește și ideea neputinței vorbitorului de a se orienta spre o opțiune care să aibă în vedere identitate de rezultate și corectitudinea criteriilor. Forma *bițili*, pentru *vițele* ‘șuvițe de lînă mai lungă’ indică o rostire cu labială datorată hiperregresivității de la spirantă (rezultată în urma palatalizării labiodentalei sonore) sau de la palatală⁹⁸.

⁹⁹Pentru care vezi GN I, p. 131, 291; de asemenea Viciu *Colinde*, p. 89.

¹⁰⁰Pentru toate exemplele de pînă aici, mai puțin cele notate deja, vezi Philippide OR, II, p. 188-189, de unde se poate constata și proveniența din arii lingvistice diferite a acestor exemple.

considerate suficiente pentru a ilustra comportamentul spirantei labiodentale sonore la palatalizare. De asemenea, studiul culegerilor de texte dialectale confirmă răspîndirea pe care o indică A. Philippide pentru acest fenomen, ba chiar mărește aria pe care el apare¹⁰¹.

Cu toate că a doua întîmpinare a lui S. Pușcariu este contrazisă de repartiția fenomenului în teren ($v + \text{---} > g'$ și acolo unde se rostește *vin* pentru *vin*)¹⁰², trebuie observat că un cuvînt străin pătruns în limbă, chiar dacă a fost adaptat de norma unei anumite arii dialectale, va fi adoptat de norma literară ori supradialectală și nu va suferi ulterior modificări fonetice esențiale de adaptare, dacă intrarea acestuia în limbă și adaptarea lui s-a făcut fără a leza principiile normei (comune, literare, supradialectale), ajungîndu-se la o formă adecvată, din punct de vedere fonetic; (este vorba, firește, de cuvinte pe care acea normă le-ar accepta și din alt punct de vedere decît cel fonetic). Chiar dacă lucrurile ar sta realmente așa cum sînt ele prezentate în WLAD, *mogyla* devenit *movilă* (întrucît a pătruns în limbă pe la cei ce palatalizau astfel), tot s-ar fi impus cu acest fonetism, deoarece acei care palatalizau g' exclusiv $< b + \text{---}$, nu cunoșteau fonetismul etimologic pentru a crea **mobilă* dar și pentru că *movilă* (provenit de la cei culți din zona în care avusese loc împrumutul), nu contravenea normei literare (pentru aceasta fiind indiferent dacă forma avea *-v-* ori *-b-*).

În cadrul studiului amintit¹⁰³, A. Avram ia în discuție cuvintele *miel*, *movilă*, *viclean*. În esență, negarea caracterului de forme hipercorecte pentru aceste cuvinte se întemeiază pe neacceptarea existenței fenomenului palatalizării labialelor în limba română mai devreme de secolul al XVI-lea și conceput ca petrecîndu-se în etape care se desfășoară succesiv în timp. De altfel, explicațiile, foarte amănunțite, atomizînd nivelul fonetic mai mult decît o

¹⁰¹ Este suficientă raportarea la GN I, p. 186-190, unde apar texte din zona Ilfov semnalîndu-se forme precum *să nu ghie* pentru *să nu vie*, *ghite* pentru *vite*, *ghiespar* pentru *viespar*.

¹⁰² De fapt, palatalizarea labiodentalei sonore ar putea fi redată schematic astfel: $v + \text{---} > \nu y > (vg') > y$ și g' ; (dar vezi și OR, II, p. 187). Apoi, s-ar cuveni amintit că însuși Pușcariu arătase (în LR II, p. 299-310) că unul și același fenomen, la nivelul unui fonem, poate avea grade diferite de intensiune și extensiune, în diferitele forme în care apare.

¹⁰³ V. nota 19.

confirmă realitatea vorbirii și acțiunea vorbitorului, nu exclud niciun concluzia că formele luate în discuție nu ar rezulta din manifestarea fenomenului numit hipercorectitudine. Pe de altă parte, fenomenul acesta nu este particular palatalizării labialelor, cuvinte de tipul *furtun*, *marfă*, *poftă*, *praf*, *rușă* etc. avînd șanse reale de a proveni ca atare în limba română, pe această cale. Relația cu palatalizarea labialelor nu o stabilește foneticianul, ci vorbitorul, care evită un sunet și nu mereu un context, aplicînd un tratament indiferent de particularitățile etimonului, așa cum a făcut-o pentru forme precum urmașii lat. *ambulo* și *inflo*. În sfîrșit, confuzia pe care autorul o face între cuvinte care conțin labială + — și cuvinte care conțin labială (*st.cit.*, p. 55), o confuzie care servește argumentării autorului, arată că, în acest fel, se pot utiliza aceleași argumente pentru a demonstra și teza contrarie¹⁰⁴.

Mai complexă apare situația unui cuvînt a cărui etimologie nu este la fel de certă. De aceea, problema pe care o ridică verbul *a dezbina* ține de stabilirea mai întîi a etimonului. A. Philippide propune lat. **disbinare*, ca și O. Densusianu¹⁰⁵. A. Ciorănescu, după ce prezintă și situația din celelalte limbi romanice, în care apar urmași ai lat. *binare*, arată că, totuși, „la explicación de *îmbinare* a partir de *desbina* < *desghina*, no es posible”¹⁰⁶. Alți autori, dintre care nu notăm decît pe I.A. Candrea, consideră că etimonul lui *dezbina* este lat. *disglutinare*¹⁰⁷. Acesta arată că „*desbina* este literar, refăcut sub influența lui *îmbina*” (*loc.cit.*). Deși A. Ciorănescu consideră că „es dificil admitere lat. **disglutinare* que se propone corrientemente”¹⁰⁸, probabil că asupra etimologiei acestui cuvînt trebuie judecat fără a se încerca o relaționare cu antonimul său. Faptul că vorbitorul poate opera astfel de judecăți, în urma cărora încadrează cuvintele în clase este o constatare care se poate impune și pentru această situație. În ar. există *dizgl'inare*, în Banat

¹⁰⁴V. și Al. Gafton, *Rom frînghie și posibilele sale etimologii*, în AUI XLIII 1997, p. 268-270.

¹⁰⁵Pentru cel dintîi v. OR II, p. 640, dar și Philippide *Principii*, p. 83, (v. și nota editorilor, la p. 231) pentru cel de-al doilea v. Densusianu *Istoria* I, p. 153. Învățăutul bucureștean leagă etimonul verbului în discuție de antonimul său și dă „lat. **im-*, **disbinare*.”

¹⁰⁶V. DER, sv *îmbina*.

¹⁰⁷V. CDDE sv. *dejghina*.

¹⁰⁸V. DER, sv *dezbina*.

*dăjg'ina*¹⁰⁹, iar aria transilvană oferă în numeroase puncte atestări ale formelor cu *g'*. N. Mocanu observă¹¹⁰ că, în Transilvania, unde se folosesc *a îmbina* și *a dezgina*, doar acesta din urmă poate fi înregistrat cu *g'*, ceea ce poate pleda în favoarea ipotezei că, în mod curios, cele două cuvinte au etimologii sensibil diferite sau, cel puțin, tratamente diferite. În sfârșit, Per. Papahagi corelează formele *dezgl'in*, *dizgl'inare*, din dialectul aromân, cu dr. *înghinare* și presupune un ar. **ingl'inare* plecând de la un etimon latin, **anglo*, *-are*. Acest autor arată că „formele *îmbinare*, *dezgin* rămân să fie dialectale, posterioare, formate după analogia formelor dial. *g'ine*, lit. *bine* etc., *k'iatră*, lit. *piatră*, rostire pe dos, cum am zice, așa că etimologia lui *îmbin* din < **în* + *bino*, *-are*¹¹¹ poate să nu fie adecvată, sau este un cuvânt cu totul altul ca *desghin*, *inghin*”¹¹². Faptul acesta pledează în favoarea opiniei conform căreia, în încercarea de stabilire a etimologiei lui *a dezgina* nu trebuie făcute judecăți care să plece de la premisa că *a îmbina* nu a putut rezulta dintr-o corupție cum este cea dată de palatalizarea labialelor (lucru observat și de A. Ciorănescu, de altfel). Totodată, avînd în față forma bănațeană, *dăjg'ina*, aceasta ar constitui o excepție nefirească pentru o arie cu repulsie pentru acest fenomen. În cazul în care între cele două cuvinte nu există decît o relație stabilită mai tîrziu, unul dintre acestea conținînd consoană palatală, celălalt labială, această relație ar putea fi răspunzătoare de apariția unei forme hipercorecte. Orice situație ar fi avută în vedere, probabil că este cel mai greu să se accepte un etimon comun cu labială. Aceasta datorită formelor atestate în graiuri și care pledează în favoarea ipotezei că, la intrarea formelor în norma literară s-a operat o falsă regresie. Opinăm că avem a face cu un caz de hipercorectitudine în norma literară, paralel cu unul de

¹⁰⁹Citat de P. Neiescu, în *În legătură cu palatalizarea labialelor*, în CL XVII, 1972, nr. 2, p. 227-233, la p. 232.

¹¹⁰V. Mocanu, p. 184, nota 4.

¹¹¹Dată în PEW, sv (n.n.).

¹¹²V. Per. Papahagi, *Notițe etimologice*, în AA, 1906-7, p. 248.

păstrare a fonetismului etimologic în graiuri populare fapt care nu constituie o curiozitate¹¹³.

După Cihac, Baronzi consideră forma *firav*¹¹⁴ ca fiind derivată din *fir*. Forma este dată și de A. Scriban ca provenind din vsl. *hyravu*, fiind considerată o reacție la evoluții precum *fir* > *h'ir*¹¹⁵. La nivel formal se produce analogia cu un cuvânt moștenit, foarte expus fenomenului palatalizării labialelor și cu care termenul de origine slavă era identic pe un segment important. Apropierea este ușurată de relația stabilită în plan semantic. Probabil că și fără această sugestie forma ar fi suferit modificarea. Cu toate acestea, rezultatul este un caz de etimologie populară avînd drept vehicul falsa regresie.

Controversatele avatarii ale cuvîntului *miel* ar putea ilustra, sub aspectul prefacerilor fonetice, profunzimea fenomenului. A. Philippide consideră¹¹⁶ că forma provine din lat. *agnĕllus* prin **mn'el*. Al. Rosetti consideră, ca și O. Densusianu, că lat. *agnĕllus* a suferit afereza iar *m* este explicabil printr-un *n* anterior „pentru că *mn* nu avea nici un motiv să treacă la *mn'* în **mn'el* întrucît *n* împiedică diftongarea lui *e'*” (Rosetti *Istoria*, p. 121-122). Grupul *nn* a fost tratat, consideră acest autor, ca în formele romanice, adică redus la o consoană muiată *n'*. Actuala formă ar proveni, dintr-o falsă regresie, după modelul existent în vorbirea populară unde *m* > *n'*. Același autor¹¹⁷ respinge opinia exprimată de W. Meyer-Lübke (v. DR, II, 2) și arată că „fonetismul cu *m* a fost refăcut prin analogie, în regiunile care nu cunoșteau palatalizarea labialelor, potrivit corespondenței *m* = *n'* sau *mn'* din regiunile care inovaseră” (p. 354, nota 2), și trimite la CDDE. După ce analizează diferite căi pe care ar fi putut evolua această formă, S. Pușcariu, care consideră că *m* este un reflex din *gn*, care s-a simplificat din *mn*, „un grup consonantic neobișnuit în română” (LR, II, p. 362), respinge explicația prin „hiperurbanism” deoarece forma *miel*

¹¹³V. și DLR sv.

¹¹⁴*Limba română și tradițiunile ei*, p. 235.

¹¹⁵V. Scriban, p. 509a. Nu este exclus ca această formă să fi suferit influența lui *fir*.

¹¹⁶În OR II, p. 182.

¹¹⁷În studiul *Despre palatalizarea labialelor*, publicat în GS, V, p. 351-355.

apare și în Banat, unde nu este de conceput această falsă regresivitate pe seama unui *n'*, ori dispariția acestuia (v. ELR, p. 85). Autorii CDDE oferă următoarea explicație: „lat. *agnellus*, -um, *agnella* -am deveniți *mn'el*, *mn'ia*, prin aferesarea lui *a*; formele acestea care ar fi trebuit să se păstreze pretutindeni, s-au schimbat mai târziu în *miel*, *mia* în regiunile cu labialele nealterate: deoarece în aceste regiuni corespunzător lui *mn'eu* d.e. din alte părți se zicea *mieu*, s-a introdus *mi-*, printr-o falsă analogie fonetică și în acest cuvânt” (p. 166 b). Această explicație este acceptată și de alți autori. Rămîne serioasă întîmpinarea făcută de S. Pușcariu. Cu toate acestea, este mai probabil ca lucrurile să se fi petrecut după cum au fost prezentate în CDDE. Trecerea lui *n'* la *i* are loc prin secolul al XV-lea (cf. G. Ivănescu *Istoria*, p. 405, Rosetti *Istoria*, p. 478), apariția acestuia fiind un fenomen general românesc, dispariția lui *n-* fiind valabilă pentru cea mai mare parte a teritoriului dacoromân; era firesc așadar, ca în zonele unde *n'* se păstrează vorbitorii să-și conserve sunetul cu grijă. Dar palatalizarea labialelor — fenomen nu la fel de general precum precedentul —, respinsă cu putere în zonele în care *n'* se păstrează, este anterioară, avînd loc începînd cu anul 1000¹¹⁸, iar reacțiile trebuie să fi avut loc la scurt timp după manifestarea palatalizării labialelor. Era firesc ca vorbitorul să renunțe la un sunet care apare datorită unui fenomen neacceptat de el, tocmai spre a se delimita de astfel de forme și de acel sunet. Abia mai târziu, cînd *n'* rezultă din alte evoluții fonetice și care fusese caracteristic tuturor vorbitorilor de limbă română, este în pericol, cei care îl conservă vor continua să o facă, dar și în măsura în care acesta provenea din forme care nu rezultă în urma unui alt fenomen (cel al palatalizării labialelor) cu care acel *n'* nu avea legătură. Înainte de secolul al XV-lea însă, ei pot merge cu curentul general căci nu înlătură astfel decît un sunet rezultă în urma unei corupții, și nu sunetul care le-a devenit propriu.

2. 2. Chestiunea grafiei. Din punctul de vedere al studiului de față, chiar dacă avem a face uneori cu fapte de grafie, ele sînt demne de

¹¹⁸V. Densusianu *Istoria* I, p. 198-205, Ivănescu *Problemele* p. 162-178, Macrea *O veche controversă*, Idem, *Palatalizarea*, *Arvinte St.lingv. Lev.*, p. 7-8, Mocanu, p. 187.

luat în seamă în măsura în care revelă o tendință de regresivitate exercitată asupra unei forme în privința căreia scriptorul poate avea dubii. Este limpede că scriptorul înțelegea să se conformeze unei anumite norme (identificarea și descrierea acesteia este principala sarcină a istoricului limbii) și tradiției grafice, dar norma și tradiția grafică românească se înfiripau o dată cu primele texte vechi românești. Dacă tradiția grafică slavonă a fost o vreme un ghid bun, după încheierea unei norme proprii și edificarea unei tradiții, limba română avea să se resimtă de pe urma influențelor acestui corset depășit. Apar astfel în scriere nu doar diversitățile dintre graiuri (dialecte literare) și realitatea dinamică a unora dintre acestea, ci și contradicția cu fragmente din modelele succesive care nu reușeau să se impună ca niște unități coerente decât ca soluții vremelnice. Contactele dintre diferitele variante ale românei scrise vor modela (și modera) mult mai târziu tendințele de diversificare a dialectelor literare. Pe de altă parte, mai târziu, între aspectul literar și cel popular au putut să se adâncească o serie de deosebiri, neesențiale din punct de vedere al funcției de comunicare (în acest sens este relevantă definiția *limbii literare* așa cum apare la Ion Budai-Deleanu, care o consideră ca limbă „de obște” a poporului, dar curățită de „smintelile” pe care le conține, „adusă” la reguli și îmbogățită sub aspect lexical, adică o normă coerentă în toate compartimentele și sub aspectul regulilor de utilizare, însă, întemeiată pe vorbirea cea vie). Formele hipercorecte din texte nu ne obligă să le considerăm valabile și pentru graiul popular, dar se va putea considera că, pentru anumite arii lingvistice, cum este cea a Banatului, de pildă, după decăderea normei literare locale, graiul popular, din care, cu câteva sute de ani mai devreme, acesta s-a desprins, a putut ajunge — prin acțiunea conjugată a unor factori precum interferențele cu alte norme și influențele altor norme — la elemente aparținând cândva acestei norme literare locale.

Discutând¹¹⁹ „fenomenul notării lui *e* în locul lui *i* sau *ă*” pe care îl constată ca fiind frecvent la Varlaam unde întâlnește forme precum

¹¹⁹În *Limba Cazaniei* lui Varlaam în comparație cu limba celorlalte cazanii din secolele al XVII-lea — al XVIII-lea, publicat în SLLF III, 1974, p. 47-80.

nedejdui (care, în toate ocurențele înregistrează acest fonetism), *pementesc*, *să spementeadze* (p. 58), C. Frâncu consideră că acest fenomen este mai mult de natură grafică decât unul de pronunție (p. 59). Chiar și așa, rămîne intenția (în felul acesta incontestabil conștientă) de a schimba ceea ce se considera neconform cu o anumită normă asumată. De altfel, reținerea autorului este justificată întru cît este de presupus că scriitorul pronunța cuvintele pe care le scria¹²⁰. Pe de altă parte, este mai puțin important dacă unele fapte au intrat ori s-au impus în grai; ceea ce contează este mecanismul și posibilitatea extinderii sale pînă la a deveni factor creator în limbă.

Un aspect secundar este cel al alternanțelor grafice, și al grafiilor fără corespondent în realitatea fonetico-fonologică. Textele vechi atestă relativ numeroase cazuri de astfel de grafii¹²¹, unele dintre acestea redînd forme imposibile sau inexistente în limba română din orice timp și spațiu. Deși nu interesează decât în mod indirect discuția de față, este necesară o distincție. Între „improbabil” și „inexistent” nu se instituie o relație de egalitate. În acest fel, cercetătorii limbii române vechi se pot pune de acord asupra formelor imposibile, rămînînd ca doar celelalte să formeze obiect de discuție în funcție de perspectivele și concepțiile din care și cu care se raționează. Spre exemplu, A. Lombard, își exprimă neîncrederea¹²² față de existența formei *împînge* dată în DA, precum și față de formele hipercorecte *spementa* și *speminta*. Aceasta este o altă latură a fenomenului în discuție, care apare atunci cînd, din forma corectă din punct de vedere etimologic, precum și fonetico-fonologic, într-un anumit moment al evoluției, vorbitorul-scriitor deduce o altă

¹²⁰Pentru relația *vorbire—scriere* și pentru felul în care scrierea putea și poate ajunge să determine vorbirea în anumite momente, v. Flora Șuteu, *Influența ortografiei asupra pronunțării literare românești*, E.A., București, 1976; un punct de vedere mai recent apare și la Turculeț, *Introducere*, p. 143-147. V. și Alberto Mioni *La standardizzazione fonetico-fonologico a Padova e a Bolzano (stile di lettura)*, p. 193-208, în *L'italiano regionale, atti del XVIII congresso internazionale di studi*, Padova-Vicenza, 14-16 settembre 1984, Roma 1990, p. 194-195, 204-205.

¹²¹Nu este de neglijat nici influența scrierii asupra rostirii, în contextul caracterului religios al majorității textelor la care se face apel în prezenta lucrare.

¹²²V. Lombard, nota 2, p. 76.

formă, „incorectă” aproximativ din aceeași perspectivă sincronică, dar o formă nu mai puțin plauzibilă din perspectiva actuală. Un alt exemplu se referă la grafia unor forme de imperfect. În CB, de pildă, anumite forme verbale apar în mod frecvent la finală cu succesiunea -aa. Probabil că, urmare a unei influențe dinspre slavă, exercitată și prin intermediul textului slavon tradus, scriitorul a notat în aceste cazuri nu o pronunție, ci o normă grafică. Astfel de situații pot fi exemplificate prin: **ѣааа** (29/8; 170/1; 198/2), **минѡнаае** (84/20, **виндекаае** (83/9), **ѣжцаа** (157/9), **ааа** (170/2; 173/13; 206/13; 212/11), **гржиаа** (201/2), **пжриаа** (202/2), **фжцаа** (202/18; 206/11; 256/11). Scriind, copistul s-a lăsat dus de anumite asemănări formale încercînd, probabil, să impună o normă grafică.

Pentru primul caz se poate accepta că formele în discuție au putut fi atît grafii cît și rostiri, în vreme ce, în cel de-al doilea caz, ele trebuie să fi constituit niște simple grafii. Cu toate acestea, nici una dintre cele două clase nu intră în categoria formelor imposibile în limba română. Privitor la conceptul ‘grafie hipercorectă’ sînt de făcut unele precizări. Dacă acesta se folosește cu referire la o grafie precum *svent*, se poate considera că imaginea grafică (și acustică eventual) a cuvîntului slav putea exercita o anumită influență asupra scriitorului, dar o asemenea rostire nu poate fi considerată ca impusă în vreo normă ori adoptată de către cel ce asculta în biserică un text conținînd respectiva grafie, lecturată ca atare de preot. Urmele unei asemenea forme sînt mai degrabă grafice, deși nu este exclus ca, la cei culți și la imitatorii acestora, o asemenea grafie etimologică să fi determinat pronunțarea în consecință¹²³. Dacă conceptul amintit se utilizează însă pentru grafii precum *crepă*, *cuvente*, *nedejde*, *riu*, *sin*, *tinăr* etc., o asemenea accepțiune își capăta mai greu acordul¹²⁴. Pentru a vorbi și în aceste

¹²³Chestiunea nu este, de altfel, tranșată nici în zilele noastre, mai ales datorită faptului că, în momentul în care există deosebiri de esență între diferitele cuvinte avute în vedere, este incorect să se aplice un principiu unitar tuturor acestora.

¹²⁴Firește că, în acest caz, trebuie avută în vedere și zona de proveniență a textelor și a scriitorilor (traducător, copist-revizor). În esență, însă (mai puțin în cazul celui de-al doilea exemplu), este vorba despre forma care *în limba română* au suferit modificări, și

cazuri de „grafii hipercorecte”, trebuie să existe temeuri solide că astfel de forme nu apar decât în felul în care a putut să apară *svent*. Aceste cuvinte, atestate astfel în cadrul anchetelor dialectale, aparținând așadar vorbirii, reprezintă o imagine care avea corespondent — chiar dacă nu în toate situațiile — în limba vie. În plus, pentru *svent* exista o imagine grafică sau acustică, pentru termenii de mai sus însă, dacă ei constituie doar o realitate scrisă, nu poate fi demonstrată existența unui model pe baza căruia aceștia puteau apărea, dat fiind că situația nu mai este aceeași ca și pentru *svent*. Conceptul în discuție însă, este operativ în cazul textelor mai târzii de secolul al XVI-lea, sau care rezultă în urma unor copieri, compilații etc., eventual ale unor texte din alte arii dialectale, ori ale unor texte care prezentau un stadiu de limbă revolut. În acest sens, este relevantă observația făcută de A. Martinet¹²⁵, care arată că: „un déséquilibre qui se propage à travers un système le fait avec un lenteur qui laisse supposer une action retardatrice constante de l’imitation des prononciations les plus conservatrices”. Firește că nu acesta este cazul cel mai obișnuit, dar afirmația acestui învățat are valoare de adevăr și se verifică într-o serie de împrejurări din care, pentru limba română, s-ar putea exemplifica prin situația constituită de *én* care apare în texte din secolul al XVII-lea netrecut la *în*. Discuția se poartă, însă, pe materialul de limbă existent, și anume pe textele păstrate — rezultat al unor eforturi tot mai conștientizate în sensul edificării unei norme și apoi în sensul edificării unei norme tot mai coerente. Esențial rămîne mecanismul de substituire regulată chiar dacă prin confuzie uneori, fie că acesta se referă la sunete, fie la grafeme, cu sau fără acoperire în vorbire. Formele în discuție pot apărea favorizate fiind de faptul că evoluțiile unor cuvinte asemănătoare pentru vorbitor se petrec în ritmuri diferite, el putînd grăbi sau determina o evoluție ori se poate întoarce către forme cu fonetisme revoluate. Pot coexista cuvinte asemănătoare reflectînd stadii diferite, în vreme ce ele au forme diferite din cauze fonetice, ori morfologice, apărînd diferențe între ariile

nu despre forme care forțează oarecum deprinderile articulatorii (precum *nedejde*, spre exemplu).

¹²⁵În *Économie*, p. 41-42.

teritoriului dacoromân unde pot coexista diferențe de stadiu de evoluție¹²⁶. De aceea apar nu doar reacții ci și reacții inverse. Vorbitorul, chiar cel aflat în ipostaza de scriitor, sesizează unele false regresii și poate încerca să „corecteze” unele forme. Aceasta pare a fi explicația pentru situații precum *hæclianii*, *hæclianu*, ori *rrîmă*, care apar în Ps.S. (10¹⁷, 11⁸ și 18⁹⁻¹⁰)¹²⁷. O formă cu fonetismul *rindu* (DMR, CXII, Maramureș, 1593) ori *vinedzi* (la Dosoftei) indică amplexarea fenomenului și nu *in* > *en*. I. Bărbulescu susține evoluția *en* > *in* > *în* arătând că *în* apare din *in* prin evoluție și nu în funcție de contextul fonetic (poziție) argumentând prin exemplul aromânei¹²⁸. Firește că A. Avram are dreptate ca susținător al evoluției *in* > *en*. Ar fi doar de precizat că opinia lui I.A. Candrea asupra acestei chestiuni, exprimată în Ps.S., CXXXIV merită a fi reconsiderată. În poziție implozivă, sunetele slăbesc, încep de aceea să apară silabe închise, pe de o parte, de cealaltă timbrul vocalei își pierde limpezimea devenind difuz. Este probabil să fi existat un fonetism comun *ð* care, în funcție de situațiile în care a avut loc evoluția fonetică s-a diferențiat, s-a precizat, găsindu-și două poziții în sistem. De aceea, forme precum *smântiră-mă*, *smentiră-să* (v. Ps.H, 11^v, 11^v) sau *mănte* (= *mentis*) (Ps. H, 107^v)¹²⁹ nu pot fi considerate niște simple grafii ori cazuri în care *æ* = *e*¹³⁰.

În sfârșit, se poate exemplifica aici prin apariția unor forme precum *Pipru* pentru *Chipru*¹³¹ sau *pili* pentru *chile* ‘kilograme’¹³². Indiferent

¹²⁶V. și C. Frâncu, *art.cit.*, p. 60.

¹²⁷S. Pușcariu chiar arată (LR II, p. 357) că în aceeași limbă pot apărea, în epoci diferite, transformări dirijate în sensuri opuse, aceiași factori putând acționa în direcții contrarii, cel mai des înregistrându-se acestea la inovații individuale.

¹²⁸Autorul chiar se întreabă dacă au existat **ainte*, **demîneață*, **înel*, **inemos*, **neșcîțel*, **spînteca*, și dacă nu cumva, încă în latina populară avusese loc o asimilație **enel* etc. (v. *Individualitatea*, p. 280, respectiv 321).

¹²⁹Cf. *mîntu* (ind. prez., 3 pl.), în CB (154/17).

¹³⁰V. Bărbulescu *Fonetica*, p. 304.

¹³¹V. cv, 42^v/1-2.

¹³²Vezi și Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în AUI 1957, fasc. 1-2, p. 102. La I. Neculce apar. „2 pile de

dacă aceste forme aparțin sau nu unor copiiști, indiferent de faptul că ele nu s-au impus, nici măcar în graiuri, ceea ce interesează aici este apariția unui mecanism de reacție, atât de puternic încât acesta se manifestă. Alături de prima formă, este de observat că într-o situație similară din punct de vedere fonetic era și cuvântul *Eghipet* care nu cunoaște ipostaze precum **Ebipet* ori **Evipet*. Este greu de arătat dacă și acesta a fost observat ca atare de cel ce a scris *Pipru* pentru *Chipru*. Lipsa de reacție în acel caz, probabil că trebuie pusă pe seama unei frecvențe (și, așadar, circulații, ceea ce a generat presiuni) incomparabil mai mari a unui nume larg răspândit în și de către textul biblic. Se deduce de aici și că vorbitorul (scriptorul) acționa destul de nesistematic, însă datorită unor factori ce arată că, la astfel de analize, sînt mai sensibile cuvintele a căror deprindere vorbitorul sau scriptorul, o are mai puțin¹³³. Caracteristica normei unitare și îngrijite nu aparține de altfel aspectului literar al începuturilor, cum nu aparține nici graiurilor.

O regresie avînd cauze mai complexe apare la I. Neculce, care produce o formă precum *logit*¹³⁴. Forma verbală *lovit*, care în graiul

pîni” (p. 370), *pili* (p. 379), „di unghiu *pilă*” (p. 370), dar și *chile* (p. 135, 141). În articolul *Împila și împili* de N. Drăganu *Etimologii*, în DR VI, p. 286-291, cu exemplul de la Neculce *pile (chile)*, etimonul avînd *k'*, autorul arată că forma a evoluat astfel și pentru că *împila*, a fost lipsit de *chilă* („cuvînt de circumstanță”), care ar fi orientat vorbitorul-scriptor îndrumîndu-l pe calea corectă din punct de vedere etimologic. Dar v. și opinia lui A. Ciorănescu, în DER, care derivă cuvîntul din lat. **impillare*, așadar un etimon care exclude explicația prin hipercorectitudine, etimologie susținută recent de V. Frățilă, în *Studii lingvistice*, Timișoara, 1999, p. 242–245.

¹³³Pentru conceptul ‘latotropism’, aplicat, alături de alte principii, într-o analiză amănunțită și pertinentă asupra unui metrial de limbă extras din rezultatele contactelor româno–maghiare, la nivel lingvistic, v. Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, Editura Academiei, București, 1975. Lucrarea aceasta, care a servit cercetării de față, ilustrează modalitățile de acțiune și principiile prin intermediul cărora vorbitorul acționează și reacționează lingvistic la contacte, desprinzîndu-se, totodată, cu pregnanță, caracterul viu al limbii și mecanismele de acțiune care guvernează activitatea sistemului morfologic în situații de contact, precum și activarea sistemului fonetico–fonologic în astfel de situații.

¹³⁴V. OR II, p. 189, de asemenea, Dumistrăcel *Influența*, p. 205. Forma aceasta a mai fost discutată de R. Todoran în articolul *O problemă de dialectologie istorică: ĉ > š și ĝ*

popular nord-moldovenesc trece la *ložit*, este tratată ca avînd o spirantă rezultată din africată, forma *lovit* fiind, probabil, considerată de Neculce ca rezultată dintr-o hiperregresiune datorată reacției la fenomenul palatalizării labialelor. Existența unui punct comun spre care converg două evoluții fonetice produce confuzii care generează reacții atît spre stînga cît și spre dreapta. Și în acest caz, chiar dacă forma aparține vreunui copist, ea rămîne valabilă pentru discuția de față, în plus, existența unor asemenea forme în graiuri, face ca simpla citare a ei aici să nu conducă automat la considerarea ei ca formă hipercorectă exclusiv din punct de vedere grafic¹³⁵.

2. 3. Aspectul sociolingvistic. Datorită dimensiunii acesteia — dar și datorită particularităților fenomenului cercetat — perspectiva sociolingvistică, una dominantă, este, sub o formă sau alta, în diferite grade, omniprezentă în toate situațiile de hipercorectitudine, la orice

> *ž* în graiurile moldovenești, în CL, X, 1965, nr. 1. Acest autor consideră forma ca fiind hipercorectă. Tot la Neculce, însă, apare și *lovit* (ed. cit., 305), ceea ce indică faptul că autorul acesta cunoștea totuși forma corectă dar, probabil că nefiind foarte sigur de ea, ceda presiunilor graiului încercînd uneori refaceri pe baza anumitor analogii. Ar însemna că nu stăpînea pe deplin norma literară. La această ultimă concluzie sintetică se ajunge și dacă se consideră că forma hipercorectă „i-a scăpat” întrucît nu avea o bună deprindere a normei literare moldovenești (atît cît se constituise aceasta); faptul ar demonstra și destul de slabă înțelegere a normei literare. Pe de altă parte, ar fi oșios, credem, să se atribuie copiștilor majoritatea formelor care ies din coerența textului, a „normei” autorului. Dacă se presupune că autorul elabora un text avînd o coerență ridicată, nu vedem de ce nu s-ar credita și copistul cu conștiința respectării textului ori, dimpotrivă, cu inițiative la fel de coerent urmate, mai ales dacă avea a face cu forme care îi lezau simțul normei sale. De fapt, doar am amintit această ipoteză, opinia noastră este că acești copiști — care, firește, nu se aflau în imposibilitatea de a interveni în texte — erau mult mai pasivi decît se crede uneori.

¹³⁵Probabil că acest concept, de ‘grafie hipercorectă’, trebuie avut în vedere exclusiv pentru acele forme hipercorecte care apar în scris și pentru care se poate demonstra în mod peremptoriu că nu au corespondent în realitatea vorbită, fiind aproape niște forme de caligrafie, cerute de pretențiile unei scrieri care se vrea supusă unor reguli de tip clasic, ce feresc ochiul de unele forme la care evoluția limbii a condus vorbirea. Ele sînt comparabile, într-o măsură, cu ceea ce astăzi s-ar numi *forme livești*, termeni folosiți numai în scriere și care în vorbire apar ca pretențioși ori încărcăți cu anumite valori stilistice.

nivel ar apărea fenomenul a cărui esență o constituie. Numai din motive ce țin de necesitatea unei prezentări sistematice, diferitele aspecte ale dimensiunii sociolingvistice a fenomenului au fost oarecum separate. Studiind fenomenul de diferențiere în cadrul aceleiași limbi, la nivelul mai multor graiuri locale și referindu-se la felul în care, în acest caz, se pot înțelege între ei vorbitorii aparținând unor graiuri diferite, A. Meillet afirmă existența unor reguli de corespondență între aceste graiuri, reguli de care vorbitorii sînt conștienți și care se constituie într-un „moyen de transposer en gros un parler dans l'autre”¹³⁶. Mai mult, același învățat arată că „Dès l'instant que des hommes appartenant à des groupes divers emploient des parlers déjà différenciés, ils ont le sentiment de ces règles de correspondance (...)”¹³⁷.

În ipostaza de auditor¹³⁸, mai ales, participantul la actul lingvistic are capacitatea de a sesiza diferențele la contactul cu o altă normă; pe de altă parte, el își poate orienta discursul, sub acest aspect, către și în funcție de receptor¹³⁹, atunci cînd, în urma comparării celor două norme, se pot semnala diferențe semnificative pe verticală, care se cer estomplate ori reduse. Se instalează, în acest caz, un soi de formalism al discursului care, oricum, se orientează în funcție de receptor, fie că se utilizează elemente ale normei acestuia¹⁴⁰, fie că se tranșează

¹³⁶V. Meillet *Différenciation*, p. 111. Firește că, în aceste condiții, grupurile avînd un prestigiu mai ridicat se pot constitui în modele. La celălalt capăt poate apărea tendința de a diversifica formele creîndu-se un tip opus ori doar forme îndepărtate, fenomen care apare după manifestarea celui dintîi.

¹³⁷*Ibid.*

¹³⁸Cf. Ch. Bally, *Le langage et la vie*, Zürich, 1935, p. 156, unde se afirmă că „l'entendeur est — toutes choses égales, d'ailleurs — plus conscient que le parleur”.

¹³⁹Cf. Pușcariu ELR, p. 85, 189-190; de altfel, literatura de specialitate este foarte bogată în exemple care atestă la vorbitor schimbări ale discursului obișnuit în funcție de poziția socială, proveniența geografică, sexul, vîrsta receptorului, chestiunea aceasta fiind acceptată de teoreticieni; exemplul cu preotul de țară, oferit de S. Pușcariu la p. 85 a volumului anterior citat fiind tipic. De asemenea, v. DR IV, p. 1376, unde S. Pușcariu discută situația individului cu mai multe norme (autorul spune „graiuri”) în funcție de destinatar.

¹⁴⁰În acest sens v. și Matilda Caragiu Marioțeanu, *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aromâne din R.P.R.*, în FD I, p. 79-111, studiu în care autoarea face

diferențele și se utilizează „haina de sărbătoare” a propriei norme. Cauzele care conduc la această ultimă situație sînt diferite căci, chiar cunoscînd norma superioară, unificatoare, un individ o poate respinge ca fiind caducă sau prețioasă ori, în cazul în care vorbitorii aflați în contact aparțin de o aceeași normă, poate fi considerată ca o agresiune apeling la o altă normă, fie ea și literară.

Remarcabil și demn de amintit, așadar, este un caz semnalat¹⁴¹ în Camerun, unde pidgin-english se folosește pentru insulte sau în situații în care se poate glumi, iar bangwa în celelalte cazuri. În Republica Centrafricană, limba oficială este franceza iar sango este cea uzuală. În primul caz, alegerea ține de situație, nerespectarea acesteia în alegerea limbii conducînd la expulzarea celui care nu respectă convenția socială. În al doilea caz, ierarhia dintre limbi este împiedec în sensul că limba de prestigiu (franceza) se folosește în relațiile cu oficialii și ca instrument de ascensiune pe scara socială.

Limba nu este neutră, fiind investită cu valori sociale, indivizii încercînd să se plieze cerințelor și situațiilor de comunicare, de unde și un comportament comun. Totodată, limba capătă valori simbolice, fiind un factor de identificare cu un grup etnic, moment în care este mai puțin important faptul că o normă este mai puțin elaborată. În fapt, limba se supune și decurge din regulile societății pe care, abia apoi le influențează. În felul acesta apare problema grupurilor de referință, care pot fi pozitive sau negative, în funcție de poziția pe care se situează polii comunicării.

Un tip particular de astfel de situație îl constituie acela în care, datorită circumstanțelor speciale ale subtipului de contact lingvistic care este ancheta, apar reacții ale vorbitorului care, în esență, se încadrează într-o clasă de comportamente care apar și în alte situații de

o serie de aprecieri asupra mecanismelor psihice care intervin în comunicare, interpretînd cu finețe actele de vorbire ale celor anchetați. În sensul discuției de față, autoarea observă că, în speța studiată, un informator, dacă se simte neînțeles sau dacă de față este și un dacoromân, începe să vorbească cît de corect poate, sistemul de referință fiind cel dacoromân — majoritar —, ceea ce dezvăluie unul din importante mecanisme ale actului de comunicare și supravegherea la care se supune singur vorbitorul (p. 81-82).

¹⁴¹De către Jacques Leclerc, în *Langue et société*, deuxième édition, Québec, 1922, p. 31 și urm.

comunicare. Aceste reacții nu sînt caracteristice unui subtip particular de contact lingvistic — cum este ancheta dialectală —, ci unor vorbitori aflați într-un tip de situație de comunicare, în contact cu un anumit tip de receptor-emisător. Fie că sînt dotați cu anumite capacități de percepție, analiză și producere a sunetelor, fie că posedă doar unele dintre aceste calități (primele două, sau doar pe prima), indivizii care, în cursul anchetelor dialectale se străduiesc să servească drept modele reprezentative ale respectivului grai pot fi comparați cu cei care refuză acest lucru, și care, de cele mai multe ori, din perspectiva lingvistului, s-ar putea constitui mai bine în asemenea modele. Situația prezentată de E. Petrovici¹⁴², care observă subiecți cu grai „împeștriat”, datorat încercărilor de a pronunța „mai literar”, și care evită, de exemplu, fenomenul palatalizării dentalelor, „și *firește*, a labialelor” (s.n.) (p. 50), cea a unui informator căruia îi este rușine să rostească *k'*, *g'*, căci nu se mai vorbea astfel și susține că flăcăii, ciobanii palatalizează, în sat nemaivorbindu-se așa¹⁴³, sau chiar a subiectului care pretinde că oclusele palatale pentru *p* și *b* sînt caracteristice femeilor („măierește se zice așa”) (v. p. 70, 73-74), sînt comparabile cu cea a localnicilor din satul Vinători (jud. Mureș) unde, arată același învățat, localnicii se jenează să servească drept reprezentanți ai unui grai pe care îl consideră urît, cu toate acestea vorbesc între ei doar cu labialele palatalizate (p. 87). Fie că în grai s-au produs modificări prin care s-a abandonat un fonetism, iar între vorbitori s-au produs deosebiri care duc la constituirea — sub acest aspect — a unor grupuri între care există decalaje, fie că o comunitate se compară cu altele recunoscînd „superioritatea” acelor sub aspectul unui anumit fonetism pe care ei nu-l abandona, în esență, toți acești vorbitori posedă sisteme de referință pe care le observă, la care se raportează și în funcție de care reacționează lingvistic¹⁴⁴. De aceea, vorbitorii de mai sus se pot alătura

¹⁴²În EPI.

¹⁴³*Op. cit.*, p. 69.

¹⁴⁴Nu întîmplător, cele mai multe reacții sînt generate de palatalizarea oclusei bilabiale surde, sunetul cel mai supus fenomenului, atît ca intensiune, cît și ca extensiune. Pentru a nu cita decît cîteva exemple, se pot aminti aici: *opi* pentru *ochi*,

celor care încearcă să „înșele” anchetatorul oferindu-i oglinda revolută a graiului sau, dimpotrivă, oferindu-i imaginea unui grai cât mai puțin diferit de norma literară. Important este faptul că, cu excepția celor din clasa localnicilor din Vânători, nici unii, nici ceilalți, nu sînt infailibili. Și acest lucru demonstrează că mica lor înșelăciune există.

Vorbind despre reacțiile conștiente ale vorbitorilor aparținînd normei dialectale în general, S. Pușcariu prezintă o formă precum *vinimă* pentru *inimă*, culeasă de la un subiect din punctul 122 al ALR¹⁴⁵. Respectivul vorbitor vrea să-și arate capacitatea de a adopta forme ale normei folosite de cei culți — cu alte cuvinte, de a-și adapta, cel puțin pe un segment reprezentat de unele forme, vorbirea la cerințele normei culte —, mai mult, de a opera cu principiile normei culte pe care să le aplice la vorbirea lui. Oarecum conștient de greșeala pe care o poate face în orice moment în care ar vrea să acționeze astfel, modificîndu-și rostirea, el va reacționa excesiv față de propriile forme și va înlătura palatala înlocuind-o cu labiodentala corespunzătoare; o astfel de situație arată că *inimă* se rostea în acel punct cu spiranta palatală sonoră, depalatalizarea urmînd modelul *yin* < *vin*, *yisat* < *visat*¹⁴⁶. Un caz asemănător se recunoaște în *viarili risului*¹⁴⁷, unde se produce o hiperregresiune de la *y*, provenit din alterarea secvenței inițiale a cuvîntului *gheare*. Invers, o formă precum *yinirⁱ* pentru *vinerⁱ* ‘vineri’ rezultă din supralicitarea fonetismului dialectal și, eventual, dintr-o

rapiu pentru *rachiu*, (pentru care v. Philippide, *Principii*, p. 173) *pirie* pentru *chirie*, *Pivuța* pentru *Chivuța*. (exemple oferite de S. Pușcariu, în *Considerațiuni*, p. 57). În *Graiul din Țara Oltului*, T. Dinu consideră că forme precum *pk'ar* și *p3 ar*, pe care le aude în cadrul anchetelor sale, provin din încrucișarea fonetismului *p* și *pk'*, *k'* și se explică printr-o falsă reconstituire, ele înlocuind forma *k'ar* (< *clarus*) (p. 110). Forma *p—ar* este semnalată și de Alexandrina Istrătescu¹⁴⁴, care consemnează „ *p—ar*, refacere greșită pentru *chiar*”.

¹⁴⁵V. Pușcariu LR II, p. 238-239, unde autorul vorbește de „hiperzel”.

¹⁴⁶Formele acestea sînt caracteristice sud-estului Transilvaniei, de unde era respectivul informator, la granița ariei existînd chiar rostirea cu *i—*.

¹⁴⁷Atestat de Alexandrina Istrătescu, în *st. cit.*, (p. 116, textul CXXIV), și considerat de autoare o „refacere greșită, ca *livian* pentru *lighean*” (p. 135). V. și Dumistrăcel *Influența*, p. 176, unde se citează *viară* < *gheară*, care atestă corespondența respectivă în conștiința vorbitorului.

reacție ce încearcă să așeze lucrurile pe o bază reală¹⁴⁸. Rămîne oarecum izolat, și mai rar, informatorul inteligent, care înțelege scopurile anchetei, își asumă rolul pe care îl joacă și caută în mod onest — dar și competent — răspunsuri adecvate, „corecte”, „bune”, colaborînd cu anchetatorul¹⁴⁹. În aceeași direcție merge și comportamentul informatorilor în caz de suprasolicitare, mecanism studiat de S. Dumistrăcel¹⁵⁰. Efectele acestei stări se vor putea concretiza în forme hipercorecte, forme hiperdialectale și false analize. Exagerările acestea indică existența — dincolo de mecanismele psihice de cedare, care intră în funcțiune — a unor capacități active de analiză și orientare ale vorbitorului care, cu mijloacele limbii, construiește o vorbire, uneori nereperabilă, dar mereu prin raportare la un alt nivel, comparat cu al său, de la acesta din urmă preluînd și mecanismele de schimbare. (Din perspectiva planului fonetic, trebuie subliniat că nu este neapărat necesar ca aceasta să antreneze cu sine o ușurare a articulării, principiul economiei în limbă, sub aspectul particular al comodității nefiind motorul acestui tip de schimbare.)

¹⁴⁸V. AD, p. 293. O formă precum *bererie*, ar putea pleca de la influența formei *bere*, ca ilustrînd o specie de etimologie populară, dar este posibil ca vorbitorul să se folosească de aceasta doar spre a se verifica (și justifica) în ceea ce privește corectitudinea operației și a formei rezultate. Temeiul este palatală nu velară, căci așa este literar. Față de *bererie*, o formă precum *bărărie*, înregistrată de noi în Maramureș este edificatoare întrucît arată reacția la reacție. Situația aceasta este dificil de analizat, întrucît este posibil și ca *bererie* să apară ca reacție la *bărărie*. Caracterul discutabil al celor două forme, puse față în față (căci ele apar la vorbitori chiar ai aceleiași localități) provine și din dificultatea reală de a interpreta cu claritate apariția lor.

¹⁴⁹O prezentare în acest sens și un comentariu competent apar în AD, p. 96-111, 122-136, 217-218 și urm., 240-242 și urm. Rămîn de semnalat aici și situațiile, poate mai puțin comode pentru anchetator, în care regulile jocului încep să fie atît de cunoscute subiectului anchetat încît uneori devine greu de distins cine este cel testat. În ceea ce privește „inconștiența” informatorilor trebuie reproduse subtilele sugestii care apar în Dumistrăcel *Influența*, p. 60: „Garanția autenticității faptelor de vorbire notate într-o anchetă nu rezidă, în principiu, în asigurarea «inconștienței» informatorului în legătură cu faptul că i se înregistrează limba, ci în sesizarea și prezentarea consecventă, de către anchetator, a împrejurărilor și datelor care să permită interpretarea exactă a înregistrărilor”.

¹⁵⁰V. spre exemplu, *Fonetisme*, p. 385, de asemenea AD, *passim*.

Vorbitorul aparținând normei dialectale (ori inferioare din punct de vedere social), va putea încerca să elimine particularitățile diferențiatore ale rostirii sale, și să adopte în loc pe cele ale normei la care astfel tinde¹⁵¹. În măsura în care apare, se poate constata că hipercorectitudinea poate constitui un element caracteristic claselor sociale și mai ales indivizilor care se află în ascensiune, și care sînt dotați cu o mai mare mobilitate¹⁵². Puternicul mobil este unul de natură sociolingvistică¹⁵³.

¹⁵¹ Poate fi relevant în acest sens faptul că, după ce a fost deprins de aromâni, pronumele de politețe din dacoromână — inexistent ca atare în aromână — este utilizat de acești vorbitori chiar și cînd sînt nesiguri asupra situației. Ei preferă să comită o astfel de greșeală (în aceeași situație, în aromână, nu ar fi utilizat o formă corespondentă) decît să nu se conformeze normei dacoromâne. Dar, ceea ce este mai important este faptul că, astfel, acei vorbitori au senzația că se conformează noii lor norme, o stapinesc și s-au încadrat în noua societate.

¹⁵² V. și Marilena Tiugan, *Sociolinguistics analysis of a phonological variable*, în RRL, t. XXII (1977), p. 431-444, unde, pe urmele lui W. Labov, vorbindu-se de „lack of Security”, se arată că „*The linguistic insecurity is specific to the speakers which adopt standards of correctness imposed by a group other than their own reference one and leads to hypercorrection because the speakers did not interanalyse yet the forms lately learned. So they are not able to apply the rules which can tell them where their «correction must stop»*” (s.a.) (p. 437). Demonstrarea ideii că fenomenul hipercorectitudinii este o marcă, în special, a acestei categorii de vorbitori care, concentrîndu-se asupra rostirii, asupra vorbirii lor în general, se controlează și reacționează exagerat, apare la aceeași autoare și în *The depalatalization of d before e. A Sociolinguistic Approach*, în RRL, t. XXIII, Supplément (1978), p. 55-63, precum și în *The pronunciation of the diphthong [ia] in the Speech of Bucarest City Community*, în RRL, t. XXIV (1979), p. 491-498.

¹⁵³ V. în acest sens Fischer, p. 52: „(...) the mechanism of psychic economy are becoming better understand in diachronic phonemics, they are not always sufficient to explain fully the progressive adaptation of variant forms, and that people adopt a variant primarily not because it is easier to pronounce (which is most frequently is, but not always), or because it facilitates some important distinction in denotational meaning, but because it exposes how they feel about their relative status versus other conversants”. Autorul face un studiu pe vorbirea a 24 de copii analizînd formele participiului prezent cu variația *-in, -ing*, variație care nu atingea conținutul semantic al cuvîntului. Fără a nega explicația istorică, acesta observă că variația liberă nu se poate explica satisfăcător exclusiv cu ajutorul acesteia.

Un caz particular poate fi reprezentat de cuvintele străine care pătrund în norma literară. Probabil că mai mult decât în alte situații, aici se observă clar reacțiile claselor superioare vizînd separarea lingvistică de celelalte clase delimitate cultural, prin instrucție, grad de stăpînire a normei etc. Dacă este vorba despre termeni împrumutați, dar care pătrund și la clasele inferioare sub aspectele arătate și dacă acești termeni prezintă fonetisme identice cu cele care, la clasele inferioare, ori în vorbirea populară, provin din manifestarea vreunui fenomen repudiat de norma literară (superioară), se produc reacții de respingere și înlocuire a acelor fonetisme. Faptul menționat se petrece pe baza premisei că cuvintele străine devin ale limbii primitoare în momentul în care sînt asimilate din punct de vedere formal¹⁵⁴. Astfel considerate, ele pot prezenta riscul de a fi contaminate, prin rostirea de către vorbitorii de grai, ori neinstruiți, cu fonetismele acelora. Necunoscînd fonetica etimonului, vorbitorul normei literare, ori al graiului ce nu prezintă acel fenomen, va considera — chiar riscînd — că este necesară regresiuinea la fonetismul corespunzător din norma literară. Din punctul de vedere al aceluia vorbitor, mai degrabă la nivel subconștient, riscul merită a fi asumat deoarece astfel se vor păstra deosebirile dintre cele două norme, adică identitatea și statutul lor¹⁵⁵. Deasupra individului însă, în cele din urmă comunitatea este cea care decide, reglajele făcîndu-se prin

¹⁵⁴V. spre exemplu, Philippide *Principii*, p. 125-126, unde se numește *poliglotism* fenomenul de circulație al xenismelor; de asemenea, v. Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, în „Analele Academiei”, seria III, t. VIII, 1936-1938, p. 49-124.

¹⁵⁵Între cele două norme delimitate de G. Ivănescu nu există limite de netrecut decât atunci cînd se forțează căile de pătrundere în norma literară cu și prin mijloacele mecanismelor puse în mișcare de factorii care acționează în graiuri și cînd formele astfel generate vin în contradicție cu o serie. În aceste sens este sugestiv exemplul dat de M. Sala, în *Remarques*, p. 196, unde se descrie cum un subiect, întreat dacă se rostește *păln*, a răspuns că forma cu *n* este maghiară (51/192), extinzînd în mod inutil o analogie. Se poate presupune în continuare, că evitarea, la acel vorbitor a unui astfel de fonetism era o opțiune, nejustificată pentru cuvinte care, în graiul său, ar fi trebuit să sufere palatalizarea labialei *m*.

aceasta, automat și în funcție de uzul efectiv¹⁵⁶. De regulă, ca o reacție față de tendințele de apropiere ale grupurilor inferioare, grupul dominant luptă împotriva oricărei schimbări care i-ar afecta integritatea și individualitatea marcată lingvistic. Problema acestui grup este că mijloacele sale de diferențiere îl pot conduce către crearea și adoptarea de forme hipercorecte ori a unora străine. Tendințele grupurilor subalterne reprezintă de fapt o tendință socială spre unilingvism, regularizarea lingvistică urmărind compatibilizarea normelor pînă la atingerea nu doar a intercomprehensiunii (la un nivel de suprafață, mai ales), ci în special a uniformizării limbii¹⁵⁷. Fenomenul acesta se petrece, de regulă, în anumite epoci constituind oglinda tendințelor de mișcare socială pe verticală. La nivel individual lucrurile se aseamănă. Succesul acțiunii unui individ care își construiește treptat o structură lingvistică comportamentală asemănătoare cu aceea a grupului către care tinde — diferențiindu-se de cei din grupul său — depinde de găsirea termenilor de comparație, de accesul la structura model, de capacitatea de analiză a limbajului aceluși model, de motivațiile și de reacțiile celorlalți față de noul său comportament. Căutarea aceasta pe verticală și presiunile din ambele sensuri pot apărea atît interdialectal, cît și în sînul aceluiași dialect¹⁵⁸, acesta fiind încă unul dintre

¹⁵⁶Asupra trecerilor de la o normă la alta, a apărării normei proprii și a conservatorismului unui grup, precum și pentru relația diferitelor grupuri cu limba literară, v. Schick, p. 293 și 323 și urm.

¹⁵⁷În sensul ștergerii diferențelor care, în ordinea stratificării sociale, sînt defavorabile acelei comunități. Cf. Jean-Claude Corbeil, *Éléments d'une théorie de la régulation linguistique*, în *La Norme*, p. 281-303.

¹⁵⁸În acest sens, este relevant un fragment din articolul lui M. Joos, *The Medieval Sibilants*, în „Language”, *Journal of the Linguistic Society of America*, 1952, p. 222-231: „the phonetic drift, which was kept going in the usual way: that is, the dialects and idiolects of higher prestige werw more advanced in this direction, and their speakers carried the drift further along so as to maintain the prestige-marking difference against they pursuers. he vanity factor is needed to explain why phonetic drifts tend to continue in the some direction; the ‘inertia’ sometimes invoked is a label and not and argement”.

mecanismele schimbării¹⁵⁹. Dimensiunea socială a grupurilor, consecință a socializării și a tendinței indivizilor de a-și căuta forme noi de identitate, conduce la variații — care pot fi destul de accentuate — ale idiolectelor. Astfel, eterogenitatea vorbirii individuale va crește. În acest context se poate opina că, între variațiile individuale cu semnificație socială și structurile lingvistice există o relație de interdeterminare¹⁶⁰. Ceea ce susține W. Labov cu referire la individ: „în vorbirea fiecărui individ se produc modificări ale unor variabile lingvistice în funcție de schimbările contextului social și ale subiectului conversației”¹⁶¹, este valabil și pentru comunitate, după cum se vede în cele spuse de J. Gillieron: „Le langage est ainsi l’objet d’une étude incessante, un travail d’assimilation et de retouche, qui paralysent la liberté de son développement, soit qu’un parler fier de soi et dédaigneux de voisins qu’il juge inférieurs, peut-être parce qu’ils représentent un état social moins avancé, se prenne lui-même comme modèle, refonde à son image les mots qui lui viennent du dehors et impose à la diversité historiquement régulière de ses éléments une régularité factice, mais actuellement saisissable, soit qu’au contraire des parlars, qui ne veulent plus ou ne peuvent plus être indépendants, trouvent hors de chez eux ce qu’ils tiennent pour le modèle du bien dire et refaçonnent leur personnalité méprisée à l’image de celle qu’ils admirent”¹⁶². Pe de altă parte, comportamentul vorbitorului — nu doar cel lingvistic — indică faptul că acesta se raportează permanent la

¹⁵⁹Asupra felului în care se dezvoltă unele „variante condiționate social” sau „variante socio-simbolice”, care nu semnifică diferențele în universul discursului primar, ci servesc la a simboliza statutul relativ al vorbitorului, v. Fischer, p. 51.

¹⁶⁰Cf. W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, 1966, p. 5.

¹⁶¹W. Labov, *The study of Language in its social context*, în „Sociolinguistic Patterns”, Philadelphia, 1972, apud TDR, p. 33. Firește că apariția unor forme poate fi provocată de situația specială de comunicare — ancheta dialectală —, așadar de intrarea în act a relației anchetator—informator. Este de remarcat că, de regulă, indiferent de aria dialectală de proveniență a anchetatorului, relația dintre cei doi poli (anchetatorul și informatorul) se centrează atît pe coordonata *literar / popular*, cît și pe cea care are la bază deosebirea dintre grupurile sociale (cf. AD, p. 36 și urm.).

¹⁶²În *Études de géographie*, p. 74.

grupul din care consideră că face parte, dar și la corespondentele opuse ori paralele (dacă există) ale grupului său¹⁶³. Acest caz însă este cel mai simplu, căci vorbitorul poate să nu se supună la norma considerată ca superioară, el putând nu doar să încerce să o adopte, dar și să o respecte fără a o adopta, sau să o ignore în mod activ și conservator¹⁶⁴. Astăzi, situația aceasta tinde să caracterizeze tot mai puțin comportamentul lingvistic al vorbitorilor, însă, doar în comparație cu perioadele mai vechi de evoluție a limbii, când stratificarea socială era mai acut simțită iar între diferitele dialecte nu exista o normă de echilibru, norma supradialectală, diferențele adâncindu-se și întărindu-se tocmai datorită existenței în cadrul fiecărui subdialect a unor clase de prestigiu care își păstrau individualitatea. Lipsa contactelor intense între diferitele grupuri componente ale aceleiași subdialect precum și între grupurile ce-și corespundeau între diferitele subdialecte, posibilitatea evoluției oarecum autarhice și prestigiul fiecărei pătri conducătoare în parte erau condiții care au favorizat evoluția independentă și pe căi diferite a graiurilor și subdialectelor limbii române.

În acest proces complex prin care se vizează accesul la norma supraordonată, prioritate au formele și fonetismele (observația este mai puțin acută pentru compartimentul gramatical), care se deosebesc cel mai mult. Calea pe care se încearcă echilibrarea este imitația, mijlocul fiind substituția. De aceea legea fonologică este retroactivă, ea putând fi oricând aplicată, deoarece vorbitorul este conștient de ea. Dar de aici

¹⁶³E. Petrovici semnalează cazuri în care subiectul „se lasă sugerat” de pronunția anchetatorului, lucru pe care, de altfel, cel dintâi îl observă singur (EPI, p. 272).

¹⁶⁴V., spre exemplu cele semnalate de autorii GN care, în jud. Vlașca, consemnează: „Se vede că ești din altă parte, că nu prea dai vorba ca noi. Ai fi vr’un taxidar”. (p. 157), și „De, noi vorbim mai din topor, că așa am apucat din bătrâni. Mă uit la ai dă vin din meliție. Aștia au vorba suptire, nu-i pricepe oricine” (p. 157-158). Dincolo de caracterul marcat ironic, mai ales al celui de-al doilea text, se observă conștientizarea diferențelor dintre cele două vorbiri și, în cel de-al doilea caz, influența suferită de unii vorbitori. Tot în acest sens ar fi de amintit două cazuri semnalate de T. Dinu în *Graiul din Țara Oltului*, în GS, I, p. 107-139, textul LI, p. 131, respectiv LVIII, p. 132: „Di ce scrii de toate helea, că și-acolo or hi vorghind oamenii. Or nu vorghesc? Vorghesc? Cum vorghesc?... Mai domniește!” și: „La dumniavoastră la toate helia-i șchimbată vorba, da la nuci tot așa trebuie să-i zică. Altu nume nu-i mai pune. Tot nuci”.

pot apărea și exagerările, de fapt racordări inadecvate la norma de adoptat, o cauză a acestor exagerări fiind și dificultatea de a stăpîni cu competență egală două norme¹⁶⁵. Pe de altă parte, nu atît echilibrarea este scopul celor ce aplică legi fonologice, cît, mai ales diferențierea de vechea normă (cea proprie, în fapt), și pătrunderea în noua normă¹⁶⁶. În acest caz, nu rareori, se pleacă de la ceea ce trebuie ocolit și se caută reguli în norma proprie, reguli ce au menirea de a evidenția diferențele. Astfel dialectalismul poate fi creditat și cu o nuanță socială.

O. Densusianu semnaleză¹⁶⁷ forme precum *firovimm* pentru *herovimm*, *ficlene* pentru *hiclene*, dar nu le discută decît în legătură cu

¹⁶⁵Dar v. și exemplul dat de E. Petrovici, care a înfîlnit un vorbitor, bun cunoscător al particularităților de grai din diferite zone ale Banatului, ceea ce nu-i afecta norma graiului său, păstrînd separate acele trăsături de cele caracteristice graiului său (EPI, p. 43).

¹⁶⁶Fenomenul are loc, mai ales la vorbitorii copleșiți de numărul și prestigiul celor aparținători normei superioare, și cu care vin în contact. Dar acesta este și cazul „contactului” cu mass-media și principala cauză a evoluției graiurilor în sensul extincției lor prin nivelarea diferențelor și mutații, fenomen care își urmează cursul cu destulă repeziciune în zilele noastre (cf. Dumistrăcel *Influența*, p. 23-60). Uneori este dificil de arătat dacă presiunile sociale au ponderea cea mai însemnată în modelarea comportamentului lingvistic, în modelarea limbii indivizilor și dacă nu cumva individul dovedește o mai mare fidelitate lingvistică față de mica sa comunitate decît față de cea mare. Alături de truismul că realitatea este dinamică și nuanțată, trebuie ținut seamă și de faptul că interveția mai multor factori, variabile cu ponderi diferite de la mediu la mediu, face ca analiza situațiilor concrete să nu permită o concluzie unitară. Cu toate acestea, situațiile astfel analizate se lasă clasificate, pe baza unor monografii făcute din perspectivă sociolingvistică, sub mai multe tipuri. V. și W. Labov, *L'influenza relativa della famiglia e dei compagni sull'opporamento del linguaggio*, în *Aspetti sociolinguistici dell'Italia contemporaneo. Atti dell'Congresso internazionale di studi*, Bressanone, 31 maggio–2 giugno, Roma, 1977, p. 11–53; de asemenea, D. Parisi, *Sulla diversità delle competenze linguistiche*, în *vol. cit.*, p. 127–138, Laura Benigni, Elisabeth Bates, *Interazione sociale e linguaggio. Analisi pragmatica dei pronomi allocutivi italiani*, în *vol. cit.*, p. 141–165, Nora Galli de'Paratesi, *La standardizzazione delle pronuncia nell'italiano contemporaneo*, în *vol. cit.*, p. 167–195, Peter A.M. Seuren, *Riorientamenti metodologici nell studio delle variabilità linguistica*, în *Ideologia, filosofia e linguistica. Atti del convegno internazionale di studi* Rende (cs), 15–17 settembre, 1978, Roma 1982, p. 499–515.

¹⁶⁷În *Istoria* II, p. 74.

palatalizarea labialelor și atestarea acesteia în scris. În recenzia sa la teza de doctorat a lui Al. Rosetti, în care încearcă să-și argumenteze opinia asupra vechimii fenomenului palatalizării labialelor și a cauzelor pentru care acesta nu apare în scris, O. Densusianu aduce ca argument tocmai astfel de reacții, de unde își va întări afirmația conform căreia în secolul al XVI-lea exista tendința de a se ține seamă de uzul limbii scrise sau, cel puțin, al limbii comune, firește, o tendință mult mai puțin puternică, în comparație cu cea actuală¹⁶⁸. O variantă precum *ficlean*, utilizată în româna literară a începuturilor¹⁶⁹ și provenind din magh. *hütlen*¹⁷⁰, apare ca atare printr-o confuzie și o falsă regresivitate. Aceasta din urmă pleacă de la considerarea formei *hiclean* (atestată, și ea alături de *hitlean*, în scrierile vechi¹⁷¹), ca fiind provenită din palatalizarea labiovelarei surde. Falsa regresivitate se face pe baza unei analogii de tipul: dacă *h'—er < fier*, *h'ică < fiiică*, *a hi < a fi* atunci *hiclean < ficlean*. Forma actuală, *viclean*, indică faptul că „sunetul inițial trebuie să se fi rostit ca o spirantă palatală sonoră *y*”¹⁷², și în acest caz operându-se așadar, o falsă regresivitate pe baza unei analogii: dacă *yin < vin*, ori *yițal < vițel*, atunci... . Se poate presupune fără a se exagera, că formele menționate de O. Densusianu nu erau cazuri tipice de grafii

¹⁶⁸V. GS, III, p. 458, nota 1.

¹⁶⁹Forma aceasta apare, spre exemplu, în Dî XXXVI, p. 136: „pohtele turcilor ceale *ficleane*”, de asemenea, v. BB, *Ex.*, 10, 10.

¹⁷⁰V. Tamás sv. *viclean*.

¹⁷¹Apar: *hitlen*, în Ev. Sib., (94^v₄); *hitlean*, în Ps. Cor. (5^v₁₁, 75^f₂, 267^f₁₅, 304^f₆), la Moxa (60^f, 68^v, 116^f); *hitlenșugul*, la Moxa (69^v, 120^v); *hitlenșug*, în Ps. Cor., (94^v₁₀); *hiclesugul*, în PO (92/10); *hiclenie* în PO (8/12, 257/25); *hicleniră-se*, în PO (48/2) și *hitleniră*, în Ps. Cor. (60^f₇); *hitlen*, (203/21), *hitleni* (432/6), ambele în CB.

¹⁷²Pentru acest cuvânt v. Arvinte *St. lingv. Gen.*, p. 55b, *Ex.*, p. 6a, *Num.*, p. 3b, *Deut.*, p. 4b. În sprijinul explicației de acolo pot fi aduse și forme precum *iclean*, *iklyonă*, *icleni*, date de Tamás (sv. *viclean*). De asemenea, în același sens trebuie interpretat și *Moilița* pentru *Movilița* (v. Gheție *Introduce*, p. 87). Asemănător este cazul relatat de Const. Lacea, care descoperă într-un document de pe vremea lui Brîncoveanu cum un *j* sășec (în numele unui oarecare Georg Jeckel) este redat prin *gh* sau *h'*, de unde apar notații cu *f*. O asemenea deformare a numelui sas nu putea fi făcută decât de români, nu poate fi simplă grafie și este limpede că aceștia erau conștienți de inadvertență și încercau să refacă acel nume conform deformării pe care credeau că a suferit-o.

hipercorecte. Deși *firovimii* se încadrează, din punct de vedere al etimonului¹⁷³, în aceeași categorie precum *ficlene* (sau *viclean*), separația care a apărut, și evoluția ulterioară trebuie să se datoreze la aceea că respectivele cuvinte au cunoscut și cunosc sfere diferite de circulație și se așează sub autorități diferite. Primul termen este unul preponderent bisericesc (devenind apoi și poetic), ceea ce — în contextul în care acest cultism nu era „necesar” în vorbirea obișnuită — înseamnă că modelul care exercita presiune se afla în altă parte decât în graiuri. Celălalt, și el asimilat unui tip de rostire palatalizantă, nu a putut cunoaște presiunile unui model unic și autoritar, întrucât a rămas la îndemîna prefacerilor din graiuri, dar, mai ales, întrucât a suferit același tratament și din partea vorbitorilor culti, ei înșiși lipsiți de reperul grafic, pe care *herovim* îl avea. Se poate observa încă o dată că diferențele de discernămint între vorbitori se estompează în momentul în care termenii se generalizează la toate categoriile de vorbitori. Aici trebuie încadrată, spre exemplu, situația semnalată de N. Drăganu¹⁷⁴ la D. Cantemir, care produce o formă hiperliterară operînd o falsă regresivitate fonetică în urma căreia apare *a biftui*, rezultat din depalatalizarea (falsă) a formei *a ghiftui*. În adevăr, arată N. Drăganu, germ. *Gift* ‘venin’ este cel ce stă la baza acestei forme, care are sensul ‘a se intoxica’ (prin abuz de alimente la o masă)¹⁷⁵. Tot la D. Cantemir apar forme precum *obial* și *pilug*. Ștefan Giosu consideră că acestea sînt hipercorecte și aparțin principelui, întrucît primul cuvînt provine

¹⁷³Pentru reacțiile la fenomenul palatalizării labialelor se are în vedere și cazul în care sînt implicate elemente împrumutate din alte limbi și asupra cărora conștiința vorbitorilor a acționat ca asupra unor elemente lexicale supuse deja palatalizării labialelor, eventual de către primii împrumutători, adoptarea, la nivel dialectal (al dialectului literar) și supradialectal apoi, fiind însoțită de o depalatalizare operată printr-o regresivitate fonetică.

¹⁷⁴În DR I, p. 316. Deși A. Scriban, la cuvîntul-titlu *biftui*, trimisese la *ghiftui*, crede că acesta este „rudă cu *buft*, ca *bondoc* cu *ghindoc*”, și trimite și la magh. *bufti* ‘bucălat, busnat’ (p. 553b); v. și TRDW, DA sv. *ghiftui*.

¹⁷⁵Forma este semnalată și de Ștefan Giosu, (v. Ștefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, București, Editura Științifică, 1973, p. 96, unde este menționat *biftuire*, ca „probabil hipercorect”, căci autorul nu-l consideră lămurit din punct de vedere al etimologiei).

din vsl. *odejelo*, celălalt, din tc. *külük*¹⁷⁶. O altă formă hiperliterară, încă neacceptată de norma literară, dar generală și ușor de constatat în zilele noastre, este *piftea* < *chiftea* < tc. *köfte*¹⁷⁷. Calea pe care s-a mers este aceeași ca și pînă acum: dacă *picior* > *k'icior*, *piatră* > *k'iatră*, atunci *k'iftea* < *piftea*, prima formă nefiind decît una cu fonetism caracteristic palatalizantilor. Forma pare a fi în curs de generalizare¹⁷⁸. În fața tendinței de regresivitate falsă, pe care cei instruiți o constată la marea masă de vorbitori, diferită din punct de vedere al instrucției, categoriei sociale etc., cei dinții manifestă reticențe întemeiate de multe ori pe cunoașterea normei ce fundamentează anumite fonetisme. Lipsa — firească însă — a cunoașterii sub aspect diacronic a cuvintelor poate, în aceste situații, să conducă la reacții exagerate. De fapt, fenomenul este mai profund, avînd la bază tendința de păstrare a diferențierilor sociale prin marcarea lor, inclusiv lingvistic. Vorbitorul, chiar cel care ar dezavua forme precum *peie* pentru *cheie* — deși rostește *piftea* —, dovedește, în grade diferite, o necunoaștere a normei literare, a esenței principiilor pe care aceasta se fundamentează. Acum, vorbitorii se comportă precum copiii: aplică reguli din „langue” vrînd să pătrundă într-o „parole” pe care nu o cunosc și pe care o consideră din prisma normei prin care au învățat limba. Sugestiv și interesant este faptul că

¹⁷⁶V. Ștefan Giosu, *lucr. cit.*, p. 98. De asemenea v. și Scriban, p. 883b, unde, pentru *obial*, se dă ca etimon vsl. **obielo*. Același autor, la p. 979a consideră că *pilug* este o „formă suspectă îld. *chilug*” și dă ca etimon tc. *külug*, -*üng*, și -*unc* ‘ciocan de sfărmat petrele’; ngr. *kiulügi* ‘un fel de sulită’. Pentru *piulug* ‘pisălog’, la moldoveni, v. și Baronzi, *lucr. cit.*, p. 161.

¹⁷⁷Pentru atestarea formei *pifteluță* v. EPI, p. 270, 272, în localitatea Piuă-Petreei, jud. Iași.

¹⁷⁸Pentru aceasta v. și Scriban, p. 268a, unde consideră că *piftea* este „un vulgarism de rău gust”. Cazul este exemplar pentru a ilustra modalitatea în care vorbitorul are dreptate. Are dreptate întru cît este copleșitor prin număr și în măsura în care reprezintă, nu o dată, o direcție de evoluție fonetică perfect compatibilă cu universul sonor generat de organele articulatorii. Pe de altă parte, Quintilian arată că unul dintre termenii aflați la temeiul regulilor oricărei vorbiri, *uz*, nu se identifică cu modul în care majoritatea utilizează limba, „în vorbire nu trebuie acceptat drept regulă ceva ce s-a înrădăcinat greșit în mințile multora.” (Quintilian, vol. I, p. 83–84.).

mulți dintre vorbitorii palatalizanți, care rostesc *chiftea*, și care nu aparțin categoriei celor instruiți, sînt convinși că palatalizează.

Reacțiile despre care tocmai s-a discutat se pot înregistra la toate categoriile de vorbitori aflați în contacte lingvistice cu vorbitori ai altor norme care prezintă deosebiri de natură să pună în mișcare mecanisme de reacție de ordin lingvistic, stimulate pe bază de criterii sociolingvistice. Lipsa unei bune stăpîniri a regulilor normei spre care vorbitorii tind conduce la o egalizare a situației în care aceștia se află sub aspectul rezultatelor pe care le obțin. Și aici, pot apărea reacții la reacții, fapte care se pot generaliza și impune. Altfel nu s-ar explica pătrunderea în norma literară actuală a unui cuvînt precum *schijă* (< pol. *spija*) și care ar fi trebuit să devină **spijă*¹⁷⁹ unde, dacă nu este vorba despre o astfel de reacție la hiperregresiune, ar putea fi și o „scăpare”. De asemenea antroponimul *Agachi* pentru care O. Densusianu respinge¹⁸⁰ explicația dată de Hasdeu (*agă*, *agă*+suf. *achi*) și, arătînd că în actele moldovenești apar *Agachie* și *Agapie* (v. SI, III, 215, VII, 93, 101, 105, 107, IZ, 163), are în vedere ca etimon gr. *ἀγάπη*; formele literare actuale *așadar*, ar rezulta din palatalizarea labialei *p*, impusă, ori „necorectată” de cei instruiți, întrucît au fost lipsiți de modelul etimonului. Aceste ultime situații mai permit o observație. Una dintre deosebirile esențiale dintre cele două categorii de vorbitori astfel împărțite constă în aceea că, în cazul fenomenelor pe care vorbitorii le pun în mișcare în mod conștient, pe baza analogiilor, cei instruiți aplică principiul refacerii selectiv, motiv pentru care pot apărea astfel de omisiuni.

Aceeași chestiune, privită dintr-o altă perspectivă, ar putea fi analizată cu ajutorul unor exemple referitoare la graiul bănățean, spre exemplu. Formele care apar aici arată că acest grai este refractar în cel

¹⁷⁹ Atestat sub forma *spije* la Neculce, p. 8 și glosat de I. Iordan ‘tuci, fontă’, p. 454 a ed. cit. Pentru situația cuvintelor intrate în norma literară prezentînd fenomenului palatalizării labialelor v. A. Avram, *Rom. frînghie — un caz de aparentă acceptare în limba literară a unui fonetism dialectal*, în FD XIII 1994, p. 7-15, dar și Al. Gafton, *Rom. frînghie și posibilele sale etimologii*, în AUI XLIV 1997, p. 268-270.

¹⁸⁰ În *Rom. Agachi*, publicat în GS, VII, p. 285.

mai înalt grad la fenomenul palatalizării labialelor. Atlasele lingvistice înregistrează pentru această zonă forme precum *pele*¹⁸¹, *bărbi—e*¹⁸², *feře*¹⁸³, *pept*¹⁸⁴, *fier* și *fërbe*¹⁸⁵, *pier*¹⁸⁶, *pier*¹⁸⁷, *fer*¹⁸⁸. Este de subliniat faptul că formele de aici prezintă, nu o dată, *—e* (< lat. *e*) > *e*¹⁸⁹.

Într-o recenzie publicată în DR VI, p. 395-422, cu referire la fenomenul palatalizării labialelor (p. 412-419), Al. Procopovici încearcă să demonstreze că faza *pk'* nu conține două foneme, ci unul singur, articulația labială și cea palatală apărând aici în simultaneitate și nu succesiv, precum în cazul oclusivei velare rotunjite surde (*qu*). Apoi, consideră autorul, se produc reacții care au ca efect disocierea celor două „baze articulatorii”, prin revenirea la starea de succesiune sau suprimarea unei „baze articulatorii”. Prin răspîndirea componente labiale s-ar explica forme precum *fer*, *perd*, *petri*, din Banat, Oltenia, Crișana, Maramureș¹⁹⁰. Astfel, formele cu labiale nu mai pot fi considerate ca păstrate, ele putînd fi și refăcute. Autorul admite apoi că depalatalizarea și delabializarea au putut apărea și în cadrul aceleiași regiuni, deși pe alocuri evoluția a mers doar într-o singură direcție.

Lipsa contactelor intense la marea masă de vorbitori, condiții socio-economice, politice și culturale care nu se manifestă ca factori de

¹⁸¹V. ALR I partea I, h. 3 (*piele*), în punctele 49, 51, 56, 75, 87.

¹⁸²Idem., h. 34.

¹⁸³Idem., h. 47.

¹⁸⁴Idem., h. 39.

¹⁸⁵V. ALR s.n., vol. VII, h. 2137, respectiv 2088.

¹⁸⁶Idem., h. 1962.

¹⁸⁷*Ibid.*

¹⁸⁸V. hărțile lui Macrea din *Palatalizarea labialelor*, în *Probleme de fonetică*; v. și OR II, p. 185. Al. Rosetti explică această formă prin monoftongarea lui *ye'* (< *e*) (v. GS, V, p. 355). În *Depalatalizarea consoanelor înainte de e în Muntenia, sud-estul Transilvaniei și în dialectul istroromân*, (v. SDT, p. 61-73) E. Petrovici acordă uneori o prea mare importanță influențelor străine, ca și D. Macrea, de altfel, în *O veche controversă*, p. 35-36.

¹⁸⁹Este vorba aici de o transformare, probabil conștientă, nu de o păstrare. Cf. Pușcariu LR II, p. 309; de asemenea Iordan, unde se consemnează trecerea *—e* > *e* în cadrul formelor neologice, „folosite de inculți și semiculți”, precum *obect*, *pesă*, *subect*, *bet*, *per*, *perd*, *fer*, *mercuri* (p. 29). Această ultimă situație, relevantă de I. Iordan, este ilustrativă pentru cele spuse aici. V. și E. Petrovici, *Problema moștenirii din romanica comună a corelației palatale a consoanelor în limba română*, în SCL, 1956, 3-4, p. 166, unde se arată că iotul postlabial a fost articulat tot mai slab pînă la dispariția sa.

¹⁹⁰Dar v. și *heră*, *here*, *hiere*, plurale ale lui *fier* care apar la Neculce (p. 180, 124).

influență, constituie elemente care permit avansarea modificărilor lingvistice la o rată normală, dar mai degrabă în mod aleator decât divergent față de modificările din graiul, subdialectul sau dialectul vecin¹⁹¹. Doar contactele intense și largi (fie că este vorba despre mase largi de vorbitori aflate în contact — situație mai greu de identificat —, fie că este vorba despre contacte între anumite pături ale celor două graiuri, pături care, prin prestigiul și autoritatea lor sînt apoi capabile să difuzeze modificări de limbă rezultate ale acelor contacte) sînt de natură să provoace reacții conservatoare sau de adoptare care să însemne o evoluție calitativă, adică o schimbare, o mutație reală în sistemul respectiv. În mod normal, o arie lingvistică nu se poate sustrage evoluțiilor lingvistice petrecute pe teritoriul (de aceeași limbă), cu care se află în relații de contiguitate și, mai ales, nu există condiții care să o facă să beneficieze de un grad de izolare atît de ridicat încît să-i permită o evoluție lipsită de contacte cu vecinii¹⁹². Ea poate însă păstra unele ori anumite dintre trăsăturile lingvistice pe care le-a dezvoltat, și cultivat eventual, în sînul ei. Ceea ce poate face, de regulă, o astfel de arie, este să reacționeze la inovațiile de dincolo de ea, într-un mod propriu, de natură să-i conserve, proporțional, caracteristicile devenite astfel arhaice și individualizatoare. Chiar dacă individul este cel avut în vedere, trebuie să sețină seama de faptul că acesta se raportează la grup, fie pozitiv, fie negativ¹⁹³. Conservatorismul și severitatea grupului sînt mai mari atunci cînd este vorba despre un

¹⁹¹Cf. GD, p. 35 și BDLR, p. 43.

¹⁹²Cf. Zamboni, p. 81. Acesta opune principiul permeabilității celui al eredității și arată că există permeabilitate cînd, datorită prestigiului unui grai, a unei norme, un alt grai va utiliza și integra unități aparținînd normei considerate ca fiind de prestigiu. După ce arată că factorii de influență pot fi obiectivi, dar și subiectivi, autorul susține că, deși, atît analogia, cît și prestigiul pot acționa cu putere, legea fonetică rămîne parametrul esențial al schimbării lingvistice.

¹⁹³Pentru exemple de impunere a fonetismelor normei de prestigiu, dar și de păstrare conștientă a elementelor normei subalterne (în arie anglofonă) v. Cl. Hagège, A. Haudricourt, p. 148-149. Pentru controlul societății, al grupului asupra individului și pentru procesul de învățare efectivă a normei grupului din care un individ face parte v. Cardona, p. 95-97.

membru al grupului¹⁹⁴, nivel la care, după von Wartburg, se poate vorbi de o „poliție a limbajului”, care se referă la trezirea și păstrarea conștiinței lingvistice, element ce acționează și asupra evoluției limbii în sens conservator, producând mișcări oscilante¹⁹⁵. Schimbarea fonetică, ca principiu creator de limbă, este o forță căreia vorbitorul nu i se poate opune (chiar dacă *vorbitor* semnifică ‘arie lingvistică’, ceea ce se și întâmplă dacă se lărgește sfera din perspectiva căreia se observă comportamentul lingvistic și social al acestor elemente care se înglobează succesiv). Dar atât vorbitorul cât și (mai ales), aria lingvistică pot reacționa, se pot sustrage reacționând prin schimbări orientate conștient spre păstrarea echilibrului dintre parte și întreg. Astfel, schimbarea fonologică devine un principiu creator de limbă, paralel, al unei comunități în cadrul căreia există o anumită coeziune, ceea ce S. Pușcariu a numit „solidaritate regională”¹⁹⁶. Păstrarea identității acelei comunități după ruperea de fostul întreg se poate

¹⁹⁴Pentru care v. Cardona, p. 76.

¹⁹⁵V. Wartburg *Problèmes* p. 26. Pentru implicațiile sociale ale respectării/nerespectării normei și importanța supunerii individului la aceasta v. Christian Baylon, *Sociologie. Société, langue, discours*, Poitiers, 1991, p. 165-168.

¹⁹⁶*Ibidem.*, p. 310-311. De asemenea, avansînd ideea diferențierilor din limbă în cadrul grupurilor relativ restrînse, formate după criterii variate, cu tendința de a crea norme proprii, A. Meillet arată că aceste fapte pot constitui rezultatul unor acte de voință și care pot merge pînă departe: „Quand il ne se produit pas de réactions, la différenciation aboutit à des résultats tels que l'utilité du langage en est singulièrement diminuée” (A. Meillet, *op.cit.*, p. 116). În același sens, și în cadrul unei discuții asupra necesității degajate din natura socială a limbajului, necesități care conduc la presiuni ale grupului social în sensul respectării reglementărilor de uz precum și pe cele de selecție se pronunță și A. Martinet, care arată că presiunile sociale impun convenții lingvistice care constituie o reglementare permanentă și necesară înțelegerii reciproce (Martinet *Économie*, p. 41). Cf. și Millardet *Linguistique*, p. 270, apoi p. 275, unde se vorbește de o „tradition phonétique locale”. La rîndul său, A. Dauzat (în *Les patois*, p. 65) observă că „l'action du groupe est, particulièrement notable en matière de phonétique”. Cf. W. Labov, *The Social Stratification of English in New York City*, Washington, 1966, p. 405. În sfîrșit, chiar la O. Densusianu (*Orientări nouă*, p. 17, nota 1 și p. 18) se poate remarca o afirmare, implicită, — fără a se trînsa net între vorbitorul cult și cel obișnuit — a existenței factorului conștient, manifest ca reacție la contacte interdialectale sau cu alte limbi, vorbitorul tinzînd să-și conserve formele proprii.

manifesta printr-un soi de reacțiune conservatoare căci identitatea ei este egală cu ceea ce fusese în momentul ruperii de întreg, cu ceea ce o unește de masa fostei comunități. Cu toate că și ariile laterale, ori cele izolate, inovează și ele, caracteristica lor este alta. Faptul că o comunitate se învecinează cu altele îi permite să se cunoască mai bine pe sine, să observe și să urmărească deosebiri și particularități. Totodată, faptul acesta o și delimitează și se poate ajunge la tendințe de marcarea a identității proprii prin sporirea și accentuarea particularităților deosebitoare. Cum s-a arătat mai sus, comportamentul lingvistic nu este, în acest sens, determinat exclusiv de capacitatea organelor articulatorii, ci și de o opțiune conștientă care se face în funcție de alte criterii¹⁹⁷. Trunchiul nu suferă de acest complex și va evolua liber. Comunitatea ruptă din trunchiul comun va evolua ezitant, între tendința de a se adapta noului mediu, sub influența limbilor majoritarilor din jur, dar și încercînd să conserve (chiar prin regresiiuni către stări revoluate de limbă — dacă acestea se mai păstrează în memoria colectivă) forme și sunete care sînt considerate a constitui „identitatea” acelei comunități. Rostirea aparținînd odinioară dialectului literar bănățean a putut trece, în mare parte, în norma regională, cînd nu a mai rezistat presiunilor normei supradialectale¹⁹⁸. De altfel, nu este de neglijat o influență a ceea ce urma să devină dialect literar asupra graiului popular. În măsura în care o limbă scrisă — încă imagine destul de fidelă a unui cod oral — era un cod selectat și avînd particularități proprii care o diferențiau de graiul pe care se întemeia, dar și din care se desprindea, datorită prestigiului o serie de particularități au putut pătrunde în acel grai, după care, treptat, o dată cu lărgirea contactelor dintre dialectele literare și cu devenirea acestora, tocmai acele particularități au putut decădea devenind particularități de grai. Multe dintre regionalismele actuale ar putea fi vechi particularități

¹⁹⁷ Aici merită menționată o anume diferență care există între comportamentul grupului și cel al individului aflat într-o astfel de situație. de regulă, individul cedează mult mai ușor presiunilor comunității în care a fost transplantat, sau vecinilor cu care se află în contact.

¹⁹⁸ V. cele spuse de Ivănescu în *Istoria*, p. 576-577, de asemenea, OR II, p. 386-407.

de dialect literar neselectate de norma literară supradialectală. Situația aceasta ar putea fi relaționată cu cea prin care se schimbă poziția normei în cadrul comunității.

Trebuie reamintită, în acest context, poziția lui Quintillian — desigur, cu referire la o anumită categorie de vorbitori —, precum și distincțiile operate de acesta. După ce arată că limba se bazează pe principiu, pe vechime, pe autoritate și pe uz, și după o explicare în context a acestor termeni, oratorul latin consideră că uzul este „cel mai sigur profesor al vorbirii și trebuie să îl folosim ca pe o monedă unanim recunoscută”¹⁹⁹. După această primă definiție, însă, apar precizările clarificatoare. *Uz* nu înseamnă altceva decât consensul învâțaților care, pe baza principiului, a vechimii și a autorității, discern asupra cuvintelor și formelor de utilizat. Se observă că aceste patru temeuri se manifestă nu doar în vorbirea îngrijită și literară, ori în scris. (De altfel, este greu de spus dacă există vreo categorie de vorbitori care să-și dovedească infailibilitatea în a le folosi, iar dacă există, aceasta este atât de restrânsă încât ponderea ei nu contează în discuția de față). Celelalte categorii de vorbitori decât cea numită de Quintillian se întemeiază de asemenea, în opțiunile lor, pe uz. În funcție de mărimea comunității și de poziția ei în cadrul comunității tuturor vorbitorilor unei limbi, apelul la uz diferă, de unde și conservatorismul, ori variatele grade de deschidere ale diferitelor comunități. În cazul autorității se poate constata, uneori, adoptarea de către vorbitorii de grai a unor elemente caracteristice nu doar vechiului uz din cadrul aceleiași clase sociale, sau a unor elemente aparținând altei clase sociale, contemporane, din aceeași comunitate, ci și a unor elemente particulare unei ale clase sociale, dar dintr-o altă epocă. Termenii distincției lui Quintillian ajung să se convertească în asemenea situații.

Alături de rostirile cu labiale, se pot întâlni aici rostiri în care vocala palatală este lipsită de un *iot* anterior. Aceasta este o formă de regresie prin care se înlătură elementul inductor, temeiul fenomenului repudiat, anulându-i-se astfel șansele de apariție²⁰⁰. Este greu de spus dacă rostirea *fer* s-a putut dezvolta în sînul celor ce rosteau îngrijit și dacă tocmai sub presiunea unei astfel de rostiri ceilalți vorbitori s-au limitat doar la forma *fier*. W. Meyer-Lübke susține că aceste rostiri ar fi

¹⁹⁹ Quintillian, vol. I, p. 72.

²⁰⁰ Dar v. și OR II, p. 143, unde fenomenul de sub §144 este considerat „progresist”, de asemenea, la p. 123, nr. 116.

rezultat al depalatalizării labialelor prin regresivitate²⁰¹, idee ce poate fi dedusă și din unele observații ale lui E. Petrovici²⁰². Cert este faptul că această arie lingvistică, manifestând o puternică aversiune față de fenomenul în discuție, a marcat aceasta prin reacția de retragere din calea tendinței și eliminarea condițiilor fonetice propice dezvoltării fenomenului, ceea ce a dus la reacții petrecute, însă, în cadrul normei. Se conturează astfel un exemplu de limită acceptabilă și eficientă pînă la care poate ajunge o reacție prin regresivitate. G. Ivănescu a demonstrat²⁰³ că între românii de la sudul Dunării, în special aromânii, și unii dintre dacoromâni (bănățeni, crișeni, maramureșeni) au existat legături strînse, date și de o foarte probabilă vecinătate de odinioară, pînă prin jurul anului 1000²⁰⁴. La aceștia se înfîlnește un efort (sau o tendință cauzată de anumiți factori, fiziologici, de vecinătate etc.) de evitare a vocalelor velare în anumite contexte, efort (sau tendință) corect(ă) sub aspect etimologic, cel puțin pentru cuvintele de origine latină.

Rezultatele acestui efort s-au putut răspîndi trecînd chiar în texte, faptul că ulterior se impun în dialectul dacoromân destul de multe

²⁰¹V. W. Meyer-Lübke, *Palatalizarea labialelor*, în DR II, p. 1-19. La p. 6 autorul vorbește de „articulație prin reacțiune” înțelegînd prin aceasta un act conștient prin care rostirea se modifică atît cît să ajungă a fi cît mai depărtată de rostirea cea nouă (v. și p. 9).

²⁰²V. Petrovici *Depalatalizarea*, p. 62: „Distribuția pe teren a ariilor cu consoane depalatalizate înaintea lui *e* mă face să bănuiesc că pronunțarea cu timbru omogen constituie o inovație a graiurilor românești care aveau odinioară numai *e* mai mult sau mai puțin diftongoid, ceea ce înseamnă că toate consoanele urmate de această vocală prezentau un grad important de palatalizare”. Pe aceeași linie a consecințelor unor interacțiuni pentru păstrarea unui stadiu de limbă, v. și Urișescu *Observații*, care arată convingător că influența sîrbă a avut un rol care nu poate fi neglijat în menținerea, în zona Banatului, a unor echilibre de sistem care au favorizat nemanifestarea fenomenului palatalizării labialelor; v. și nota 10, p. 161. V. și Stelian Dumistrăcel, *Limbă literară și dialect în mediul școlar*, în LR XXX (1981), p. 261-279, 274-275.

²⁰³În *Istoria*, p. 113 și urm., 199, nota 1 și 302-322.

²⁰⁴V. și OR II, p. 335 și urm., unde este discutată relația dintre dialectele suddunărene și dacoromân, în bloc și pe subdialecte și este afirmat, pentru graiul bănățean, caracterul de cel mai arhaic dintre subdialectele dacoromâne, fiind evidențiat faptul că relația de asemănare lingvistică dintre suddunăreni în general, și aromâni în special, și dacoromâni, se produce mai ales prin intermediul subdialectului bănățean.

forme conținând vocală velară nefiind o consecință a unei evoluții, ci a impunerii fonetismului vechi, larg răspândit la marea masă a vorbitorilor norddunăreni²⁰⁵. Prin ceea ce au selectat graiurile muntenesc și moldovenesc de aici, s-au putut impune în normele (și apoi în norma) literară o serie de caracteristici ale acestei arii, care nu erau incompatibile cu coerența internă a acestor două norme²⁰⁶.

Anchetele dialectale oferă exemple de situații variate prin elementele care intră în opoziții. B. Cazacu semnaleză²⁰⁷ o relație pe vârste, unde un tânăr dă răspunsul *tînăr*, cu precizarea că *c'inăr* spun „cei lipsiți de studii”, iar un bătrîn răspunde *tinăr*, după care se corectează *c'inăr*, cu observația că prima formă se rostește „la țară” (p. 255-256). Autorul arată că relațiile sociale (ieșirea bărbaților din cadrul restrîns al comunității rurale și contactele cu orașul mai ales) se opun factorului conservator (femeile), pe care, probabil, îl vor copleși cu timpul²⁰⁸. Autorul mai observă că schimbările fonetice nu se datoresc, în aceste situații, unor evoluții organice, ci imitației și adoptării pronunțiilor din limba comună și înlăturării treptate a fonetismelor regionale. De altfel, însăși legea fonetică se dovedește a fi valabilă mai degrabă pentru grupuri restrînse²⁰⁹. Existența schimbărilor fonetice care se pot întinde pe domenii destul de vaste, chiar la populații diferite din

²⁰⁵Nu este de neglijat un anumit recul față de o răspîndire accentuată a reacțiilor hipercorecte în celălalt sens. În acest caz am avea a face cu ciocnirea dintre normele literare și presiunea graiurilor populare.

²⁰⁶În urma analizei materialului lingvistic și a interpretării acestuia, A. Philippide se pronunță asupra caracterului special al trăsăturilor comune dintre ariile lingvistice suddunărene și bănățeană (OR, II, p. 338-407). Tot acolo, însă, la p. 336, se susține că „în teritoriul banato-transcarpațin se găsește maximul de caractere comune pe care le au subdialectele dacoromâne cu dacoromânul în general”.

²⁰⁷În *Despre procesul de diferențiere în graiul unei comune (Meria-reg. Hunedoara)*, în SCL, VII (1956), 3-4, p. 255-256, republicat în SDR, p. 91-120.

²⁰⁸Grupul impune și recunoaște subdiviziunile din sînul său, care se referă la toate nivelele limbii, pe categorii de vorbitori (vîrstă, sex, nivel cultural-intelectual și de pregătire, statut social etc.). Aceste diferențe sînt percepute și acceptate ca atare. Cu toate acestea, grupul își păstrează unitatea sa, un control riguros exercitîndu-se asupra fiecărei diviziuni.

²⁰⁹OR I, §85, nota.

punct de vedere al componenței sociale, existența fonemelor ca mărci ale cuvintelor, sisteme cu aceleași trăsături distinctive, precum și evoluția acestora în relativ același sens pentru întreaga comunitate, pot indica faptul că o schimbare fonetică — rezultat al evoluției fonetice — se poate manifesta în sînul unei comunități restrînse, restul populației ajungînd la acel rezultat prin împrumut²¹⁰. Acesta poate fi considerat drept cauza pentru care se înregistrează variații ce nu pot fi explicate pe calea evoluției fonetice „normale”, factor care se adaugă la aceea că distribuțiile sînt legate de contexte și de dialectele sociale. Astfel, împrumutul poate avea un rol important în cadrul factorilor care determină evoluția limbii, sfînd la baza „de la fausse loi phonétique”²¹¹. Firește că mai greu se elimină formele cu fonetisme comune întregii arii din care face parte respectiva localitate, mai ales dacă aceasta este strîns conectată la viața regiunii, important este însă, că evoluția se poate face și „sărînd” peste etape, ori luînd de-a gata o etapă, fără a mai ajunge la ea pe calea evoluției fonetice. Deși persoana tînăra a deprins rostirea „corectă” dintr-o altă normă (probabil cea literară), iar cea în vîrstă dintr-o normă paralelă, ambele au avut posibilitatea de a opera unele echivalențe între sunete ce își corespund în punctul inițial de evoluție a fluxului sonor. În ambele cazuri, fie să este vorba despre fonetismul persoanei tinere, care provine din norma standard (literară), fie că este vorba despre bătrîn, la care se înregistrează doar $c' > t$, ceea ce rămîne important este faptul că s-a observat o corespondență și s-a pus în mișcare un mecanism de substituție. În ceea ce privește relația pe vîrste — aspect care nu poate fi absolutizat — semnificativă este atitudinea față de schimbare, în ciuda conștientizării diferențelor. O situație în continuare este și cea înfîlnită de D. Șandru și F. Brînzeu²¹², care înregistrează forme precum *tinăra*, *tinăru* (textele XLIX, p. 197, respectiv CI, p. 213), fapt care se corează cu un altul. Numele localității, *Jina*, provine, după cum arată legendele locale (v. textul

²¹⁰Cf. Schogt, p. 92.

²¹¹*Ibid.*

²¹²Descrisă în *Printre ciobanii din Jina, II*, GS, VI, 193-247.

XXXIV, p. 347-348 și descrierea autorilor, p. 334)²¹³ de la numele unei tinere, *Zîna*. Așadar *zîna* > *zina*. Dar termenii de origine latină prezintă, în acest context, evoluții la *dz*. În acest grai există și *ĝ* (< *j+ó, ú*): *ĝioi*, dar și *žoi* (*st.cit.*, p. 319), *z'* (< *g+e, i*): *merz'e, lez'e* (p. 319). Autorii studiului precizează: „rar, și numai la cei care au venit în contact cu cei din alte părți se aude *ĝ*”, *faži* pentru *fagi* (p. 337). *Z* > *Ž*, arată autorii, în *groažnic, trăžni* (p. 319), dar apar și *Liza* (p. 327), *rozoară, Zanca* (textul IV, p. 337), dar *căžnescu* (textul V, p. 337). Este de remarcat că *zăbală*, spre exemplu, apare ca în restul zonei (cf. ALR, I, 1, h 27). Credem că *zînă*, nu avea cum trece la *ĝină* (elementele latine păstrează *dz, ĝ* < *d + i + ó, ú*)²¹⁴ (v. și *ĝumătate*, textul III, p. 337). *Jina* ar putea proveni din *zina* < *divina* (v. OR, II, p. 161) întrucât acolo este o arie care poate fi considerată velarizantă (*dzíc, mormînturi, rîsîk'ite, sămănată, fîi, fîjăle* etc.). Tradiția a operat un raționament invers, în sensul că, în încercarea de a merge în urmă, s-a socotit că *i* provine din *î*, fiind nefiresc într-un asemenea context. Dacă *Jina* nu apare pe altă cale (ademenitoare din punct de vedere fonetic, dar numai pînă la un punct unde apare imposibilitatea: *jina* < *ĝina*), și dacă nu este de altă origine, explicația aceasta ar putea fi acceptată (v. și CADE sv. *zînă*).

Diferitele grupuri care își au normele lor mai mult sau mai puțin diferite unele de altele prezintă tendințe adesea contrare, care se regăsesc la nivelul indivizilor componenți. Factorul central îl reprezintă ceea ce generic s-a putea numi prestigiu. Demonstrînd caracterul eminent social al evoluției limbilor, A. Meillet arată²¹⁵ că, deși inovațiile din limbă decurg, în parte, din fapte anatomo-fiziologice și psihologice, ceea ce fixează formele și determină evoluția lingvistică sînt condițiile sociale în care trăiesc vorbitorii. Această idee, curentă în școala lingvistică saussuriană, este nuanțată depășindu-se caracterul de observație cu caracter strict teoretic și abstract, căci se arată că „toutes

²¹³În partea întâi a studiului, publicată în GS, V, p. 300-350.

²¹⁴Chestiunea africateri *ĝ* (< lat. *g + — + ó, ú; j + — + ó, ú*) a beneficiat de o discuție specială și amănunțită într-un studiu ce se constituie într-o notabilă contribuție la lămurirea apariției și comportamentului acesteia (v. *Arvinte St. lingv. Deut*, p. 4b–6b).

²¹⁵*Ibid.*, p. 129.

les langues connues, populaires ou savantes, trahissent la préoccupation d'un mieux dire qui partout conduit les sujets parlants à emprunter le langage de ceux qui sont censées parler mieux. Chaque différenciation est tôt ou tard, et parfois immédiatement, suivie d'une réaction qui tend à rétablir ou à instaurer l'unité de la langue là où il y a unité de civilisation".

În urma evoluțiilor fonetice, cuvintele suferă modificări la nivelul complexului sonor. Limba literară conservă, sub acest aspect, formele pe care le acceptă și promovează, creînd premisele dezvoltării unor forțe centripete în compartimentul fonetic. Conservatorismul idiomurilor este concurat în permanență de tendința naturală spre diferențiere, manifestă în graiuri. În norma literară, compartimentele fonetic și morfologic tind să se conserve prin subordonarea oricărui termen împrumutat la propriile reguli. Principiul acesta coexistă cu tendințele evidente ale unor reprezentanți de a păstra caracteristicile (nu doar semantice, ci și fonetice) ale unor cuvinte împrumutate. Cu toate acestea, ultimul element nu este un factor de mișcare în limbă. Acest factor, însă, este caracteristic graiurilor și acționează în momentul în care echilibrul dintre tendințele naturale de diferențiere ale limbii și forțele conservatoare ale graiului — care îi asigură continuitatea și identitatea cu sine — sînt tulburate de nevoile de ascensiune socială ale indivizilor vorbitori de grai. Toate mecanismele de apărare se pot declanșa în aceste momente. Ambele norme, atît cea literară, cît și cea a respectivului grai, se apără — prin ceilalți reprezentanți — de intruziune, între ele rămînînd singur, cu competențele sale, individul aspirant. Se poate considera, în acest sens, că rostiri de tip *ántic*, *butélie* etc., care aparțin reprezentanților normei literare — este vorba despre indivizii realmente înștruiți și nu despre imitatorii acestora, pentru care singura explicație și rațiune a eventualei adoptări a acestor rostiri este apelul la autoritate — constituie, mai degrabă decît rezultate ale unor concepții lingvistice, reacții retractile față de adoptare, însoțită de o adaptare, a acestor cuvinte, rostite *ántic*, *butélie*.